

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1730

1207

29

* 571 1243

I. P. M. B.

ՍՈՒՏ

ԼՈՒՍԱԻՈՐՉԵԱՆՆ

ՈՒ

ԻՐ ՄՈԼՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՍՈՒՏ ԼՈՒՍԱԻՈՐՉԵԱՆՆ

ՈՒ

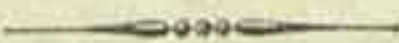
ԻՐ ՄՈԼՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ՏԵԱՌՆ ՏԵԱՌՆ ՊՕԼՈՍԻ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՀԱԻԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ ԱՂԳԻՍ

ԳՐԵՑ

ՏԷՐ ՍԱՀԱԿ ՔԱՀԱՆԱՅ ՏԷՐ ՍԱՌՊՍԵԱՆ

1730

ԱՌՃԱԶԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

— 1868 —

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

48

THE UNIVERSITY OF TORONTO

LIBRARY

ST. JAMES'S PLACE

TORONTO

UNIVERSITY OF TORONTO

LIBRARY

48

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

48

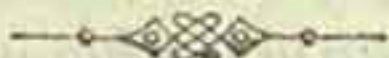
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

— 48 —

ՍՈՒՏ ԼՈՒՍԱԻՈՐՉԵԱՆՆ

ՈՒ

ԻՐ ՄՈԼՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ատենով Նկեղեցւոյ սուրբ Հայրերէն մէկը նկարչի մը հետ սակարկութիւն կընէ, որ իրեն հովիւ մը նկարէ իւր ցուպին կոթնած, ու իրեն շուրջը ոչխարներու հօտ մը՝ որ կենդանի ջրով ոռոգեալ պարարտ արօտի մը մէջ կ'արածուին: — Բայց դժբաղդարար համբակ նկարիչը խոզեան միայն նկարել գիտէր, եւ ոչ այլ ինչ. ուստի եւ խոզերու երամակ մը նրկարելով՝ ներքեւը կը գրէ, թէ « Ստիկայ ոչխարներու հօտ է », եւ անոնց մէջ տեղը վիթխարի կիսնճ մըն ալ նկարելով ծառի կոճեղ կըրթընած, անոր տակն ալ կը գրէ, « Սա ալ հովիւ է ոչխարաց »:

Մենք այս պատմութիւնը՝ մինչեւ հիմայ՝ եղջերուաքաղի առասպելին պէս մտիկ կընէինք, բայց այսօր կը խոստովանիմք հրապարակաւ, որ գահավիժ դատաստանով սխալեր եմք. որով կարծեմք արդար հասուցում մը բրած պիտի ըլլամք այն համբաւաւոր Նկարչին, որ այս օրերս իւր նկարած մէկ Պատկերովք վերկէնցադեալ, մեզի գէմ դատ կը բանայ, իւր համ-

բաւոյն վրայ սատեքած ձգած ամբաստանելու
լով զմեզ :

Ըսածս Սրեւելից Լուսերի՝ Հայաստանեայց
Եկեղեցւոյ Քարէկարգչին նկարած նոր պատկերին
համար է : — Խեղճ նկարիչը միայն Սնկկիքան
բողոքական ուխտին պատկերը նկարել սորված
ըլլալով, ասկէց յառաջ դիտցածը նկարեր, ու
ճակատն ալ փառաւոր մակադրութեամբ դրեր
էր, « Պատկեր Հայաստանեայց Լուսաւորչական
սուրբ Եկեղեցւոյ » : Եւ որովհետեւ ժամանակին՝
Սրբազան Պատրիարք Հայրը՝ Երրեւ հայր հո-
գեւոր ծանոցց իւր որդւոցը 1868 ապրիլ 5
թուականաւ, որ այն պատկերը Լուսաւորչինը
չէր, Սնկկիքան բողոքականինն էր, մեր համ-
բաւաւոր նկարիչը 1868 մայիս 2 ին Քոլտ + Բաս-
նալէն զինի առ Սրբազան Պատրիարքն, նոյնը օրագրի
միջոցաւ ալ 'ի դատաստան հաներ էր համօրէն
Ս. զգին : Եւ տեսնելով որ բոլոր աչք ունեցող
ներն ալ նոյն դատաստանը կրնեն՝ իրենց լռու-
թեամբն հաւանութիւննննն սուած սեպուելով,
նոր տարւոյս առաջին ամսոյն հետ Հայաս-
տանեայցս յանցիշատակ դարուց անտի նուխ-
րական եղած Ամանորայն դից ընծայարեր լի-
նելու սովորութիւնն յարգելու մը պէս՝ դարձ-
եալ կը ներկայանայ Ս. զգին՝ իւր չնաշխարհիկ
պարզ եւնեքովը, բողոքովն եւ յայտարարու-
թեամբը, եւ « կառաջարկէ խոնարհարար եւ
« ընտիրական ժողովոյն որ 'ի սէր ճշմար-
« սութեան իրրեւ նախնեաց աւանդապահ եւ

« Կախանձախնդիր բուն Աստուածային օրինաց
 « Եկեղեցականէ եւ աշխարհականէ բազկաց-
 « եալ Աստուածաբանական ժողով մը կազմե-
 « լով սոյն առաջադրեալ խնդրոյն լուծմանը
 « ջանադիր ըլլայ » : (Տես Յայտարարութիւն
 Առաւորչեան ընկերութեան, տպեալ 'ի Կ.
 Պօլիս 1868 յունվար 8 Եր. 15-16) :

Առ այս զգուշացնելով մեր բարեկամը՝ որ
 ալ « Ես պէնիմ օտու՛նու՛մու » պօռալէն դադ-
 րի, ոչ այնչափ իւր կամակոր հակառակու-
 թիւնը գոհ ընելու՝ որչափ հասարակաց միտ-
 քերը շինելու, եւ իւր ամբարհաւած ամբար-
 աւանութիւնը 'ի կոր կործանելու համար
 ահա այս առաջին պատասխանը աշխարհի առ-
 ջեւ իրեն տալու համար յանձնառու կըլլամք
 իջնալ յասպարէզ, ըստ Առակին զգօնութեան.
 Թէ « Մի տար պատասխանի անզգամի ըստ
 « Կորա անզգամութեանն . զի մի՞ լինիցիս Կմա-
 « Կող Կմա . այլ առւր Կմա պատասխանի ըստ
 « անզգամութեան Կորա , զի մի՞ իմաստնագոյն
 « երեւեսցի յանձն իւր » : (Առակ. Իզ. 4-5) :

Քննեցինք՝ որչափ որ կրցանք մանր հետա-
 դոտութեամբ՝ մեր բարեկամին հրատարակած
 « Յայտարարութիւն Առաւորչեան ընկերու-
 թեան » տետրակին տաանելութ երեսները
 ամբողջ, որուն մէջ գտածնիս Կախ՝ իբրեւ տետ-
 րակին էն գլխաւոր նիւթը՝ ճրի լուտանք ընդ-
 գէմ Եկեղեցական դասուն, որուն համար Կու-
 իրած է հեղինակը տաանելութ երեսներէն իբր

տասնումէկ երեսները . (Եր. 1-7. 11-15) բարեկարգութիւնն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ . այսինքն՝ Հայաստանեայց դաւանութիւնը՝ Անկլիքան բողոքական դաւանութեան փոխելովան զի ասիկայ է եղեր « Բուն իսկ Հայաստանեայց Լուսաւորչական մայրենի եւ սեպ-« հական սուրբ Եկեղեցւոյն ուղղափառ դաւանութիւնը » եւ « Ողջամիտ եւ անարատ վար-« դապետութիւնը » . (Եր. 9-10) Ազգ ըսելը Եկեղեցի ըսել է . եւ անդրադարձաբար՝ Եկեղեցի ըսելը Ազգ ըսել է . Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ գաղտագողի մուտ դտած է « Տէսթօթիք » դրութիւնը . եւ թէ՛ այդ գարշելի դրութիւնը արգիլած են մեր նախնիք . (1) եւ որովհետեւ

(1) Մեր բարեկամը օտար բառեր ալ գործածելով ինչպէս է՝ Տէսթօթիք, Բէֆօրթ, Աթօթօլէք, կուղէ իմացնել թէ ինքը լեզուագէտ՝ ալ է . հետեւաբար և ուսումնականներուն մօտմտեմտեմ է . բայց իւր սև ճակատագիրը ամեն տեղ զինքը կը մատնէ : Ըստ որում Տէսթօթիք բառը կերեւնայ թէ բուն նշանակութեամբը չը գործածեր . և անոր համար խիստ հաւանական է կարծել որ իւր չը գիտցած լեզուովը կուղէ պարծիլ : Մեր գիտցածը՝ Տէսթօթիք բառը պիտի նշանակէ ինքնիշխանութիւն, միապետութիւն և այլն, բայց մեր բարեկամին կանոնագրքէն բերած վկայութեանը նայելով՝ այս բառը քաղաքական իշխանութիւն, քաղաքական ինքնիշխանութիւն՝ անխաբան եկեղեցական իշխանութիւն նշանակութեամբ գործածած է, որովհետեւ այս իշխանութիւնը արգիլած են մեր նախնիք Եկեղեցականաց : Անշուշտ Սրբազան Պատրիարքի իշխանութիւնը՝ լոկ քաղաքական իշխանութիւն համարելով . բայց

400 տարիներէ 'ի վեր Ազգը այս գրութեամբ
 վարուեր է, Ազգը յետախաղաց վիճակի մէջ
 գլորուած է հարկաւ: Եւ այս եպերելի գրութեան
 ծանօթ եղող ազգայիններէն ոմանք մնչորեւ սահմանա-
 դրութեան վերանորոգութիւնը ժողովուրդէն կը ջանային,
 մեր բարեկամը « Իբրեւ հիմնական եւ ամենա-
 կարեւոր կէտ », եկեղեցական բեֆօրճ բա-
 րեկարգութիւն կառաջարկէ: — Աս ամենէն
 ետեւ՝ սպառնալիք ունի. երկու ամիս պայմա-
 նաժամ կուտայ իւր ուխտին գինուորական
 պատրաստութեանց. որ ատեն՝ Արէսին աստու-
 ծոյ սրբազանեալ Մարտ ամսոյն, կապառնայ
 սուրը պատենէն հանել, եւ իբրեւ նոր ոմն
 Պալլաս՝ « Խղել ինքնին այն սպանիական շրդ-
 թաները, որոնք գինքը կաշկանդեր են բարո-
 յապէս գերութեան մէջ »: (Յայտարար. եր. 16)

Խելք ունիս նէ՛ իւր: « Պատկեր Հայաս-
 տանեայց » անուանած գրութիւնն ալ ձեռք

ատիկայ աղէկ հասկնալու համար՝ պէտք էր էն առաջ
 նորին Սրբազնութեան իշխանութիւնը սահմանող Պե-
 րտէ ֆէրմը կարդար, որ յանգէտս Անոր դէմ կարդա-
 ցած նզովքը իւր գլուխը չըկուտէր: Ապա թէ ոչ էն
 նենգաւոր խարդախութեամբ վարուած կրկնայ այս
 նիւթիս մէջ ժողովրդեան անխմանալի՝ օտար բառով մը
 Պատրիարքական իշխանութիւնը անուանելով, և առ-
 այն նախնեաց նզովքը մերձեցուցանելով, որպէս զի ժո-
 ղովուրդը չը կրնալով այն բառին իմաստը 'ի միտ առ-
 նուլ, չը կրնայ ուրիշ բանի մը համար սահմանուած այդ
 նզովքը նորին երեսը զարնել:

առ, կարգն անոր սկիզբը դրուած իբր երեք
թուղթ Ադրը, հոն ալ գտնուածները ասոնք
ու ասոնց պէս « Են պէնիմ օտոււումու » պօ-
ռաշներ են. բայց մի համբեր պատմական եւ
փիլիսոփայական սխալները, սուտերը, իրար
չը բռնող խօսքերը, հակասութիւնները եւ այլն
եւ այլն: — Հոս ալ կրտէ թէ՛ Հայոց Եկեղեցին
իր լուսաւորչական պարզութենէն ինկեր է.
Յոյն եւ Լատին Եկեղեցիներէն « թէ վարդա-
« պետութեան եւ թէ արարողութեանց մա-
« սին յաւելուածներ » ընդունած է. « Անոնք
« մեզ հեշտօմքու եւ հերեմէի տիազոսներով կը
« վախճնէին. մենք ալ այս անուանները մեր վը-
« բայէն նետելու համար՝ անմիա երկչառու-
« թեամբ՝ ամօթահար անոնց գիրկը կը մօտե-
« նայինք »: Եւ « մեր Եկեղեցին այժմու վի-
« ճակին նայելով, պատահան գրութեան մէջ
« Լատին եկեղեցւոյն բոլորաթիբը շարունակ
« թափառող ճշտակ կամ արբանեակ մըն է . . .
« Հայոց եկեղեցին ունի վարդապետութիւններ՝
« որոնք ոչ լուսաւորչական ալ փոխառեալ ըլլա-
« լով փրկութեան վրայով մարդոյս հաւատքը
« սխալ հիման վրայ կը կայացնեն . . . : Ունի
« այնպիսի ծէսեր եւ արարողութիւններ՝ ու
« թոնք նոյնպէս Լուսաւորչէն շն է շն կրնար
« ըլլալ . . . : Հայոց Աղերը ժողովրդեան նկատ-
« մամբ Քրիստոնէութեան էութեանը եւ ող-
« ւոյն հակառակ յարաբերութիւն մը ունի »:
Արդ « Առանց յեղափոխութեան, Ազգային Ե-

« կեղեցւոյն անկախ գոյութեանը, կամ թէ
 « ըսենք՝ անոր Լուսաւորչական կերպին առանց
 « դպչելու, փորձառութեան տուն տուած եւ
 « ժամանակին յարմար բարեկարգութիւններ
 « ընել պէտք է . . . : Բարեկարգութիւնը՝ նախ
 « մեր Յկեղեցին անդրալեռնականութեան ճան-
 « կէն ճանելով իր Լուսաւորչական հիման վը-
 « բայ, եւ ապա Ազգը յառաջագիմութեան ըն-
 « գունակ ազատ կացութեան մը մէջ գնելու
 « համար, բացարձակապէս հարկաւոր է . . . :
 « Ընչպէս որ այսօրուան օրս բարեբաղդարար
 « կը գտնուին այնպիսի Ֆրիստոնեայ Յկեղեցի-
 « ներ՝ որոնք թէպէտ Հայոց Յկեղեցւոյն բա-
 « րեկարգուելով քիչ շատ իր Լուսաւորչական Ա-
 « ռափէլան պարգոյութեանը վերածուելուն կը
 « փափաքին . բայց չ'են ուղեր թէ ասիկայ բունի
 « եւ յարձակողական կերպով ըլլայ . . . : Ահա
 « այս սկզբանէ վրայ համազում Ազգին մէջէն
 « մաս մը Լուսաւորչական անունն առած այսօր կը
 « ներկայանայ Ազգին, յարգորելով եւ հրաւի-
 « բելով դայն որ . . . բարեկարգէ զինքը » :
 Այս է « իւր Լուսաւորչական զանգուածն ա-
 « մեն օտար եւ եկամուտ խմորէ մաքրէ » :
 (Տես Պատկերի Ազգը ամբողջ) :

Այսչափով ալ գոհ չ'է . Հայոց 'եկեղեցւոյ'
 դաւանութիւնը կը համառօտէ . վարդապետու-
 թիւնները կ'այլապէ . Մաշտոցի ծէսերն ու ա-
 րարողութիւնները կը կրճատէ եւ շատերն ալ
 սպառսպուս կը ջնջէ . Ժամագրքի ժամատա-

ցութիւնները՝ ինչպէս նաև Պատարագի Խորհրդաատեարի արարողութիւններն ու ընթերցմունքները աղիկամի կը ծայրատէ, կը խառնակէ, կը փոխափրխէ ու կը չափաւորէ. իսկ Շարականն ու Տաղարանը՝ բոլորովին խանդարելէ, տակն ու վրայ շրջելէ, բղիկ բղիկ յօշատելէ ու ափեղցփեղ սրբաբեւե յետոյ՝ կ'ըսէ. «Շարականը... մեր երանելի ՍՈՒՐԲ Հարց « եւ թարգմանչաց հեղինակութիւնն է. սա « կայն ասոնց մէջ հեղինակները անորոշ եւ « Առաքելական վարդապետութեան սփռոյն ըլլալու « իրանող՝ իսկ մը երգեր ալ գանուելով այնպի « սիներէն ոմանք սրբաբեւե լով ընդունուեցան « եւ ոմանք ալ Բոլորովին ժերթուեցան » : — Իսկնթեւս նէ հաւատայ՝ որ աս խօսքը էն ծանր շրջթայներով կապուելու խենթի մը խօսք չ'է : Առաքելական վարդապետութեան ոգւոյն հապտակ վարդապետութիւն ընողները՝ երանելի ՍՈՒՐԲեր են եղեր :

Ըսածիս ապացոյց մ'ալ կուզես նէ՝ նայէ ուրիշ ինչ կ'ըսէ : « Ժամանակը եկած է որ... « քնաւ բան մը մեզ ազատ եւ անկախ եւ մեր « հոգեւոր (1) եւ Ժամանակաւոր օգորին համար ան « կեղծ եւ միայն մեր խղճին համեմատ գոր « ծելէ պիտի չը կրնայ կասեցնել. ուստի եւ

(1) Այս հոգեւոր բառը վրիպմամբ սպրդած է հեղինակին գրուածքին մէջ. որուն վրայ հոգեւոր օգոր փոխառ ըլլալու զրպարտութիւնը չ'եմք կրնար ընել :

« մեր կղերը շատ սխալ եւ ամենեւին համոզիչ
 « զօրութիւն չունեցող միջոց մը բանեցուցած
 « կ'ըլլայ, եթէ մեր դործողութեանը վաւերակա-
 « նութեանը (1) կամ օրինաւորութեանը դէմ՝
 « Ազգային եկեղեցական դասանութեան մը, Աստ-
 « ուածարանական դրութիւն մը, կամ Քրիստո-
 « նէական վարդապետութիւն մը, իբրեւ ճշ-
 « մարտութիւն մեր առջեւը դնելու ջանայ » —
 Ազգին՝ սկիզբէն 'ի վեր սեպհական եղած յա-
 տուկ Նկեղեցական դասանութիւնն ալ՝ եթէ
 կղերը մեր բարեկարգչին առջեւը դնելու ըլ-
 լայ իբրեւ ճշմարտութիւն, անօգուտ բան մը
 ըրած պիտի ըլլայ: Ա'լ աս խօսքին վրայ, ու
 ասիկայ խօսողին վրայ ինչ դատաստան կու-
 դես նէ ըրէ. ըսէ թէ աս խօսքը ամբարիշտ
 անՍատուած է. ըսէ թէ խօսողը հասարակ կրօն
 եւայլն ըսելով քաղաքականութիւն, կեղծա-
 ւորութիւն եւայլն կ'իմանայ. ըսէ թէ ոչ խօ-
 սածը գիտէ եւ ոչ գրածը մտածել գիտէ. եւ
 օրովհետեւ գրողը չ'եմ կրնար ամբաստանել
 իբրեւ անկրօն՝ անհաւատ, ըստ որում աղէկ
 կամ դէշ՝ տեսական հաւատք մը ունենալ կը
 քարոզէ ինքզինք. ապա ուրեմն իրաւամբ էր
 ըսեր էի, թէ ծանր շղթայներով կապուելու
 խենթ է: — Ասոր մէկ ուրիշ ապացոյցն ալ աս
 է որ իւր Պատկերէ Ազգային մէջ՝ աւրիշ ո՞ր եւ իցէ

(1) Թէ ի՞նչ կը նշանակէ հոս վաւերականութեան բա-
 րը՝ հեղինակին կ'իմանայ բացատրութիւն ապա:

Աղփային դասանութիան չը պիտի ընդունիմք թէ որ կղերք մեղի ցուցունել ուղէ՛ ըսելէն ևտքը, իւր այս խօսքին հակառակ կրկին յայտարարութիւններով ալ կը դանդաւար, թէ ինչո՞ւ համար Սրբազան Պատրիարքը Պատկէ՛ր գրքին մոլորական ըլլալը չ'է ապացուցեր. ինչո՞ւ մուրտութիւնները չ'է որոշեր, ևւայլն :

Աւրիշ խել մը խենթ ու խելառ դրուցուածքներ ալ՝ չ'ըսեմ աղճատանքներ՝ կրնայինք մէջ բերել, յապացուցութիւն մեր բարեկարգչին իր խօսքն ու խօսածը չը դիտնալուն. բայց կը խնայեմք չը ճանճրացրնել ընթերցողներնիս : Աս միայն կ'ուղեմք ՚ի հարեւանցիկ աղդ առնել՝ ևւ միշտ յիշեցնել, ինչպէս որ քիչ մը յառաջ ակնարկած եմք, թէ Պատկէ՛րին ևւ կրկին յայտարարութեանց հեղինակը Լասարչակած Եկեղեցի, ըստանարչականը Հարդապետութիւն ևւայլն ըսելով ոչ այլ ինչ կ'իմանայ, բայց եթէ բողոքականութիւն. ևւ բողոքականութեան ալ հաղարումէկ բաժանումներէն՝ Անկլիքան բաժինն ու անոր վարդապետութիւնները. իսկ թէ ինչ կ'իմանայ՝ Լասարչակած կերպ ըսելով, ասիկայ մենք չ'եմք կրնար հասկընալ ուղղափառ աշխարհին մէջ կանդնած, մինչև անդամ թէ որ Պիւռոսի ակառփն մէջ ժողովուած բոլոր գիտութիւնները մեր գլուխը լեւան : Աւստի ևւ մեզ կը մնայ այժմ ապացուցանել, թէ ինչ որ Պատկէ՛րն սրբադրուած է իրբեւ սխալմունք, ինչ որ մերժուած է իր-

րեւ մոլորութիւն, ըստ բողոքականաց սխալ-
մունք եւ մոլորութիւն է, բայց ըստ ճշմար-
տութեան՝ բուն Լուսաւորչի աւանդած ուղ-
ղափառ վարդապետութիւնն է, համաձայն Ս.
Գրոց: Քանզի քաջ գիտէր մեր բարեկամը որ
Ազգին բացէ 'ի բաց բողոքականութիւն առա-
ջարկեր նէ՝ Ազգը չը պիտի ընդունէր, խորա-
մանկ խարէութեամբ ու խարդախութեամբ Լու-
սաւորչեան անունը վրան կառնու. ու վեր վար՝
քառսունուհինգ հեղ « Լուսաւորչեան՝ լուսա-
ւորչաւանդ » բառերը կը յեղ յեղէ. քաջ գիտ-
նարով որ շատ անոց կը հնչեն այս անուննե-
րը Հայ հասարակութեան ականջին. ուստի եւ
ասոնցմով կ'երազէ ամբողջ Ազգը պաշարել.
կարծելով իբր անշուշտ՝ որ Ազգը Լուսաւորչի
անունը իւր բերնէն լսելուն պէս՝ ալ իրմէ չը
պիտի կասկածի իբր յաղութէ ապականչէ այ-
գւոյն Քրիստոսի, այլ ամեն հաւատարմութիւն
իրեն ընծայելով, ձեռներնրը կուրծքը՝ փե-
չերը վրայ բերած՝ 'ի ծոցն պիտի խոնարհի
իւր առջին, « Ա՛ս է Լուսաւորչի դաւանու-
թիւնն ու աւանդութիւնը, մա է Քրիստո-
սի եւ Անոր Առաքելոց աւետարանած ճրչ-
մարտութեան քարոզութիւնն ու վարդապե-
տութիւնը » պիտի ըսէ ու ընդունի, մատու-
ցող աջն ալ համբուրելով: — Աւստի երբոր իւր
տեսած երջանիկ երազը չը ճշմարտեցաւ, — յան-
ցանքը Երազանմանին է անտարակոյս —, անոր
զէմ դայրանապու տեղ, իրար անցեր կը պօռայ

կը կանչուրուտէ կը փրփրայ, չըլար նէ կը կատ-
ղի կը հայհոյէ շեցուն բերնով Նկեղեցականնե-
րուն դէմ. թէպէտ եւ Նկեղեցական դասը խո-
նարհ Քալիլեացւոյն աշակերտութենէն ըլլալով
ասկէց ուրիշ բան չ'էր սպասեր իրմէն, նոյն
Քալիլեացւոյն մէկ դասէն ուսեալ, թէ «Մարդ
«չար 'ի չար գանձուց սրտի իւրոյ հանէ զչա-
«րիս» : Փանք հիմայ կարճատօտ քննութեամբ
մը իւր առաջարկած բարեկարգութեանց մէջ
մտնալու :

Չը պիտի քննեմք Պատկերը ու անոր Յայտա-
բարութիւնները մանրամասն կրկտելով. այլ ինչ
որ անոնց մէջ աչքի դարնուելիք խոշոր կե-
տեր կը գանուին, դանոնք մէջ բերելով պիտի
քննեմք տրամարանութեան սա անվրէպ սկըզ-
բունքով, թէ երբ որ երկու իրեր՝ մի եւ նոյն
երրորդի մը հետ բաղդատուելով անոր հետ
համաձայն են նէ՝ իրարու հետ ալ համաձայն
են. եւ եթէ մին համաձայն եւ միւսը անհա-
մաձայն են նէ՝ իրարու հետ ալ անհամաձայն
են :

Ս. յօ սկզբունքով եթէ Պատկերին Ս. զոր եւ
կրկին Յայտարարութիւնները քննեմք ըստ որպի-
սութեան բացատրութեանն եւ ըստ ձեւոյն,
կամ թէ ըսեմ՝ ըստ շարադրութեան կազմու-
թեանն եւ ըստ ոգւոյն, բոլորովին օտար է
Լուսաւորչի Ազատանդեղոսի եւ Յաճախապա-
տում վարդապետութեան ձեւէն ու ոգիէն.
Եւ 'ի սկզբանց ու հիմնովին նոյն է Սնկէրտաց

Ժամագրքին հետ, այն աստիճանն նոյնութեամբ,
որ մինչեւ կասկած կը ձգէ հեղինակին վրայ՝
որ նոյն Անկլիքան ժամագրքին թարգմանիչն
ըլլայ ինքը. թէպէտեւ այս զրպարտութիւնն
ալ չ'եմք կրնար ընել իւր վրայ:

Ա. Քննեմք հիմայ նախ Պատկերին ընդու-
նած եւ 'ի գիր առած վարդապետութիւններէն
մէկ քանին, որ ամենեւին նոյն են Անկլիքա-
նին, եւ օտար Լուսաւորչի. եւ Բ. Ետքէն ալ
մերժածներէն մէկ քանին մէջ բերելով նոյնը
կ'ընեմք. եւ մենք պարտքերնիս վճարած կ'ըլ-
լամք:

Ա. Բարեկարգիչնիս Պատկերի առաջին մա-
սին մէջ՝ զոր կ'անուանէ « Գաւանութիւն Հա-
« յաստանեաց Եկեղեցւոյ », Եկեղեցւոյ խոր-
հորդոց վրայ գրելով կ'ըսէ. « Եկեղեցւոյ խոր-
« հուրդները եօթն են, այսինքն՝ Մկրտութիւն,
« Հաղորդութիւն, Գրոշմ, եւ այլն: Ասոնցմէ
« երկուքը՝ որք են Մկրտութիւն եւ Հաղոր-
« դութիւն, 'ի Քրիստոսէ սահմանեալ այն ար-
« տաքին սուրբ նշաններն են որոնցմով հա-
« լատացեալի մը յաւիտենական ճշմարտու-
« թեան հետ կապակցիլը կ'իմացուի »: (Եր. 48):

Մէկ խօսքի մէջ երկու ապացոյց կուտայ
հեղինակը մեր ըսածները հաստատելու:

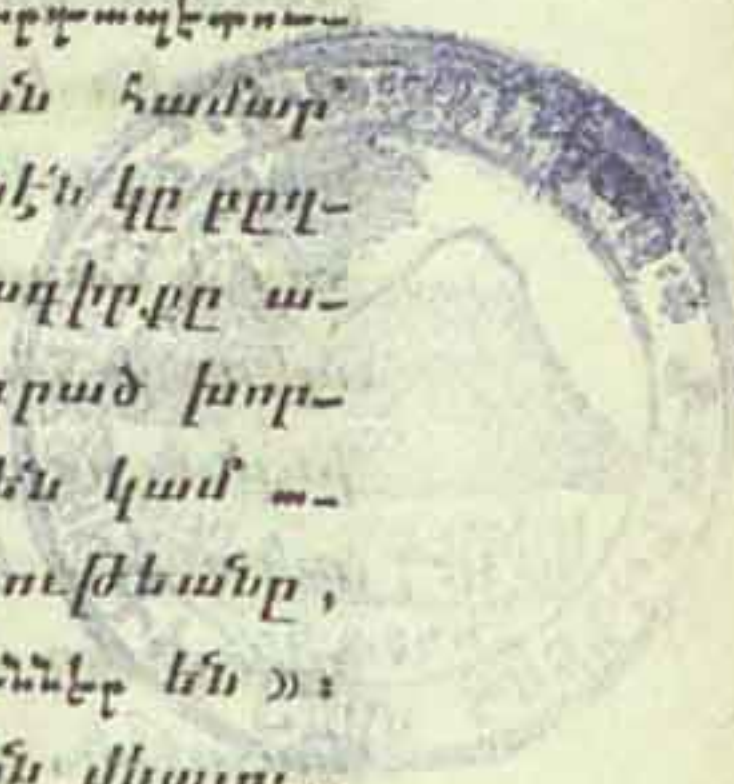
Նախ առաջին՝ շարամիտ նենգաւորու-
թեամբ կը կեղծէ, թէ « Եկեղեցւոյ խորհուրդ-
« ները եօթն են »: Զը կարծես թէ ասով իրօք
ճշմարիտ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը կ'ու-

առցանէ . ասիկայ աչք կապելով հասարակու-
թիւնը պատրելու հնարք մըն է կը բանեցունէ .
հօգեպապներուն մըլ ինչ մէջ տեղը դնելուն եւ
մըլ ինչ երեւցնելուն պէս : Քանզի թէ եւ վար-
պետ քօղարկութեամբ մը՝ բայց այն նոյն բա-
ժանումը կ'ընէ խորհրդոց մէջ՝ ինչ որ կ'ընէ
բողոքականութիւնը , եւ ըստ նմանէ՝ Անկլի-
քան վարդապետութիւնը . եւ փոխանակ ասու
պատրուակ դիմօք բողոքականին պէս ըսելու
յայտնապէս , թէ « Եկեղեցին երկու խորհուրդ-
ունի » . նուրբ տարբերութիւն մը ընել կը ճգնի ,
ըսելով թէ անոնցմէ երկուքը միայն 'ի Քրիս-
տոսէ սահմանուալ են . սակայն եւ այնպէս իր
հինաժ էն վարպետ քօղին տակէն դարձեալ
իւր եղջիւրները կը ցուցունէ , թէ ասիկայ այլ
ինչ կը խօսի , եւ այլ ինչ կ'իմանայ : — Ահաւա-
սիկ Անկլիքան դաւանութիւնը . « Մեր Տէր
« Յիսուս Քրիստոսի սահմանադրած խորհուրդ-
« ները երկուք են Աւետարանին մէջ . այսինքն՝
« Մկրտութիւն եւ Տէրունական Ընթրիք կամ
« Հաղորդութիւն : Միսս հինգը որ հասարակաբար
« խորհուրդ կ'ըսուին , այսինքն Գրոշմ , Ապաշ-
« խարութիւն , կարդ , Պատկ ու Աերջին օժուժ »
« պէտք է՛ որ Աւետարանի խորհուրդներուն
« պէս սեպուին » : (Ժամագիրք Անկլ . եր . 502)
Ահա ըստ առ բառ՝ Անկլիքան դաւանութիւնն
է եղեր մեր Հայաստանեայց բարեկարգչին Լու-
սաւորչի բերանը դնել ուղած դաւանութիւնը :
— Իսկ Լուսաւորիչ , երբէք ասանկ բաժանում

մը ըրած չէ խորհրդոց . եւ եթէ բնաւ ըրած
ունի, կը փափաքի՛ք որ մեր բարեկամը աշխա-
տութիւն յանձն առնոյր մեզ ցուցունելու :

Երկրորդ ապացոյցն ալ՝ դարձեալ նոյն խօս-
քին մէջ կըսէ . « Ասոնցմէ երկուքը՝ որք են
« Մկրտութիւն եւ Հաղորդութիւն, 'ի Քրիստոսէ
« սահմանեալ այն սրբաթիւն սորբ նշաններն են, ո-
« րոնցմով հաւատացեալի մը յաւիտենական
« ճշմարտութեան հետ կապակցիլը կիմացուի » :
— Այ՛նչ ազատագէ՛թ անկեղծ խոստովանութիւն
կուղես ասկից աւելի . որ տիրապէս անջրպետէ
Հայաստանեայց դաւանութեանն ու անոր բա-
րեկարգ չին հայհոյութեանը մէջ . ահա այն
խորհուրդները՝ լի սրբաթիւն նշաններ են եղեր .
չատ շատ սորբ ալ կըսուին եղեր . ասկէց ա-
ւելի բան չէ : Լուսաւորիչ մըր եւ Երբ արդ-
եօք սորվեցուցեր է այս հայհոյութիւնը . եւ
ինչ յանդուգն ժպրհութիւն՝ ըսել, թէ բուն
Իսկ Հայաստանեայց Լուսաւորչական ճայրեմի եւ սեպ-
հական սորբ Եկեղեցոյ ուղղափառ վարդապետո-
ւթնը աւ է, այն վարդապետութեան համար
որն որ բողոքականութեան էութենէն կը բըղ-
խի . Տես ինչ կըսէ Անկլիքան ժամագիրքը ա-
սոր վրայօք . « Քրիստոսի սահմանադրած խոր-
« հուրդները չէ թէ միայն նշաններ են կամ
« պացոյցներ քրիստոնէի մը դաւանութեանը,
« հաստ էվելէ՛ք հաստատուն վայոթիւններ են » :
(Եր. 501) : Ահա ական յայտնի դրական վկայու-
թիւն, որ վճռաբար մեր առաջարկութիւնը կը

1730

հաստատէ, թէ մեր բարեկարգչին ընել առաջարկած բարեկարգութիւնը՝ դաւանութիւնս փոխել, Անկլիքան վարդապետութիւնը Առասարչի անուամբ մկրտել է, ուրիշ բան չէ եղեր :

Իսկ Առասարչի ինչ կրսէ այս երկու խորհրդոց վրայ . հիմայ զատ զատ Յկրտութեան եւ Հաղորդութեան խորհրդոց վրայ խօսելու ըլլալով՝ անոնց մէջ՝ պիտի տեսնեմք որ բոլորովին հակառակը կը խօսի, ամենեւին անձանոթ ըլլալով այս լեզուին :

Իսկ հոս այս առաջին քննութիւննիս կամ բազդատութիւննիս վճարած ըլլալու համար՝ տեղն եկաւ որ ըսեմք, մեր Հայաստանեայց բարեկարգիչը՝ բարեկարգչի մը իւր մեծ գործքին համար պէտք ունեցած ամենէն հարկաւոր յատկութիւնն ալ՝ կերեւնայ թէ չունի, սկըզբունք ունեցող հաստատամիտ որ չէ . միշտ յողոցող, միշտ գայթ՝ ՚ի գայթ . ոչ գործքը խօսքին կը պատասխանէ, եւ ոչ մէկ խօսքը մէկալին կը համաձայնի . ամեն հովի կը դատնայ . ասդին կը հաստատէ՝ անդին կը մերժէ . հոս կ'ստորասէ, հոն կը բացասէ . բայց եւ այնպէս չը յաջողի իւր նպատակին հասնելու, ինքնուրոյն վարդապետութիւն մը ձեւել՝ իր ականջին էսքին յարմար . հապա՛ ելելօք ինքզինքը կը մատնէ ասոնցմով, թէ ինքը գատարկաշրջիկ, գրամիտ, խառնախօս բազդախնդիրներէն է : — Կրսէ թէ, Աղբը այս վիճակէն ելլելու

հասմար՝ ոման՝ հրախն, ընկ ալեպո՛ւ է որ կրօնափոխութեան
 գործէ՝ այսինքն՝ հրաճեցան ըլլայ կամ Բողոքական
 Բողոք կրօնէ աւելի իմաստութեամբ զարուստ ըլլայ
 ընկ որ « Որ եւ իցէ եկեղեցւոյ չը դիմէ, այսինքն՝
 « որ եւ իցէ եկեղեցական գրութեան մը չը
 « յարի՛ կամ ինքզինք անոր կաղապարին վրայ
 « չը ձուլէ » : Ասիկայ կրօնէ, ու ըսելէն ետքն ալ
 կելլայ ասոր հակառակ բարեկարգութիւն ը-
 սածը կաղծատէ, որ է Անկլիքան բողոքակա-
 նութիւն : Ինքը կրօնէ՛ թէ ազգը յառաջ երթա-
 լու համար պէտք է կրօնափոխութիւն ընէ՝
 ինքը դարձեալ կառաջարկէ՝ որ ազգը 'ի բո-
 ղոքականութիւն դառնայ : Ինքը կրօնէ՛ որ ի-
 մասաութիւն է, այսինքն յիմարութիւն է՝
 ազգին կրօնափոխութիւն ընելը, կամ իր կր-
 օնքը սերիչ կրօնքի մը կաղապարին վրայ
 ձուլելը : Ինքը դարձեալ կելլայ աս մեծ յիմա-
 րութիւնը կրնէ, Լուսաւորչական եկեղեցին՝
 Անկլիքանին կաղապարին վրայ թափել, անոր
 գոյնովը ներկել, եւ ամենեւիմը ամենայն կեր-
 պով Անգղիայի ձուլել : — Պատկերին մէջ տեղ
 մը կը գանգատի, որ Ազգը օտար թելադրու-
 թեամբ պառակտուելով ալ եւ ալ հասարա-
 կութիւններու է բաժնուէր : Հայ-Հոռոմ, Հայ-
 Աթոյիկ եւ Հայ-Բողոքական. եւ կը մեղադրէ՝
 որ ասոնք ազգին 'ի մնաս կանգնած են, ինքը
 դարձեալ նոր պառակտում մը նոր բաժանում
 մը կուզէ յղանալ՝ Լուսաւորչեան՝ կամ չիտակը
 ըսելով Անկլիքան կամ Անգղիացի-Հայ : — Քիչ մը

յառաջ ինչպէս տեսանք, տեղ մը կըսէ թէ
եօթն խորհուրդներէն « Երկուքը՝ որք են Մը-
« կըրտութիւն եւ հաղորդութիւն, 'ի Քրիստոսէ
« սահմանեալ » են. այս խօսքին բնական եւ
պարզ հետեւութիւնն աս է, թէ ուրեմն միւս
հինգ խորհուրդները 'ի Քրիստոսէ սահմանեալ
չեն: Եւ այց ինքը դարձեալ ձեռնադրութեան
համար յայտնապէս (ինչպէս նաեւ միւս խոր-
հուրդներուն համար ընդ թողով) կըսէ, թէ
« Այս խորհուրդը Քրիստոս հաստատեց ». բա-
րեկամ, ըսածդ չէիր կրնար հասկցնել 'նէ՛ ինչո՞ւ
ասանկ « մեծ ու փառաւոր դործքի » մը վրայ
դրելու ելեր ես. չէ՛, հասկցնել չէիր ուզեր
'նէ՛ ինչո՞ւ ելեր կը գրես. ինչ հարկ կար վրայդ
դրելու. միայն հեղինակ երեւնալու փափաքով:
— Զրսեա թէ անունս գրքիս ճակատը գրած
չըլլալովս՝ հեղինակ ըլլալու փափաքով գրած
չեմ կրնար ըլլալ. վասն զի կրկին յայտարար-
ութիւններովդ ինքզինքդ իբրեւ հեղինակ
ճանչցաւցած ես « այս մեծ ու փառաւոր » բա-
րեկարգութեանս: — Քրիստոս միայն երկու
խորհուրդները սահմանեց 'նէ՛ ինչո՞ւ համար
կըսես թէ ձեռնադրութիւնն ալ Քրիստոս սահ-
մանեց. եթէ միւս հինգ խորհուրդներն ալ
Քրիստոս սահմանեց 'նէ՛ ինչո՞ւ համար միայն
Մկրտութեան ու Հաղորդութեան համար կը-
սես, թէ այս երկու խորհուրդները 'ի Քրիստո-
սէ սահմանեալ են: — Խօսք են ատոնք, այդ
հակասութիւնները, չէ՛ 'նէ՛ անձատանք. բայց
ներկի ի են ատոնք մեծ բարեկարգ ի մը:

Անցնիմք հիմայ այս երկու սուրբ խորհրդոց վրայօք ուրոյն ուրոյն գրուցածներէն մէկ քանին ալ մէջ բերելու :

Բ. Մկրտութեան վրայօք կը գրէ . « Մկրտութեան է խորհուրդ սուրբ , որով կը լուսացուինք 'ի մեղաց , եւ կը կրնք ունիք անդամ « ըլլալ Սկեզեցւոյ » : (Պատկեր . եր . 18) Այս դաւանութիւնն իր պակաս սահմանովը մտաբանան ալ է նէ՛ հասարակութիւնը պատրել կրնալու չափ կոկուած կըսուած է՝ Լուսաւորչի վարդապետութեան պէս կը կեցընելու համար : Բայց ասոր մէջ ալ ձախող բարդի է դիպել սա խօսքերը ըսած դաւանուելու . « Մկրտութեան ժամանակ ջուր դործածելը մեր « միտքը կը բերէ՛ մեր ազատած բնութեան « վիճակը , մեր սեպհական աղօտ , մեր սկրդբ « նական մեղքը , եւ այն սրբութեան եւ նու « րոգութեան կարօտութիւնը՝ որ կը զգայ մեր « հողին , եւ մեք կ'ստանանք զայն՝ Աստուծոյ « որդեգիր ըլլալով Յիսուս Քրիստոսի միջնոր « դութեամբ եւ Հոգւոյն արքայ Հնորհքով » : (Անդ . եր . 19) Տես , Մկրտութիւնը հիմայ սուրիչ բան է՛ , բայց լոկ արտաքին արարողութիւն մը , ոչինչ ընդհատ Հրէից զանազան Մկրտութիւններէն , նշանակիչ այս ըսած բաներուն , ոչ արարար ներգործութիւն մը ունի , ոչ վերստին ծնունդ , ոչ մեղաց թողութիւն , եւ ոչ այլ ինչ . բայց եթէ՛ ինչ որ յառաջ ըսեր էր , « Քրիստոսէ սահմանեալ արտաքին

« սուրբ նշան մը » : Եւ ահա այս է բողոքական վարդապետութիւնը : Ասիկայ աւելի շոշափելի կերպով զգալի կ'ըլլայ, եթէ մէկը ուզէ Մաշտոցի Մկրտութեան արարողութեան եւ աղօթքներուն մէջ ըրած այլայլութիւնները քննել . (Եր . 55) — Անկլիքան բողոքական ժամագիրքը կըսէ . « Մկրտութիւնը չ'է թէ « միայն դաւանութեան նշանակ ճշն է եւ տար-
« բերութեան նշան ճշ, որով քրիստոնեայները
« չը մկրտուածներէն կ'որոշուին, հապա վե-
« բածնութեան կամ ծննդեան նշան ճշն է, ո-
« ըրով իբր մէկ միջոցով մը արժանաւորապէս
« Մկրտութեան խորհուրդը ընդունողները Ե-
« կեղեցւոյ մէջ կը խառնուին . մեղքին թո-
« դութեան խոստմունքները եւ մեր որդեգր-
« բութիւնը Հոգւոյն արքոյ միջնորդութեամբը
« Աստուծոյ դաւակները ըլլալու՝ երեւելի կեր-
« պով կը նշանակուին եւ կը կնքուին » : (Եր . 804)

Այս երկու խօսուածքին, մեր բարեկարգչին ու Անկլիքան վարդապետութեան իրարմէ տարբերութիւնը միայն բառերու յառաջ ետքը փոխուած ըլլալն է . ուրեմն՝ մեր բարեկարգչին առաջարկած բարեկարգութիւնը Անկլիքան բողոքականութիւնն է, զոր ինքը Լուսաւորչի անպարտ վարդապետութիւնն կանուանէ : — Բայց տես Լուսաւորիչ ինչ կ'ըսէ Մկրտութեան համար . « Արդ եկեալ (Տէրն մեր) մը
« կըրտիլ 'ի Յովհաննէ, ձեռնարկեալ գրել կը-
« տակ յաւիտենական, եւ իւրով արեամբն

« կնքեալ ապրիլ ամենեցուն լուսաբեր և կնք-
« ստորոտ մկրտութեամբն . . . էջ 'ի ջուրան, եւ
« սրբել և նորոգել Քանգաձայն զջուրան կացուցա-
« նէր . . . Գալարացոյց զարդանդ ծննդական
« ջուրցն մկրտութեան, սրբել ջուրքն, եւ մը-
« կըրաել զհնութիւն մաշուածոյ հողեղէն նիւ-
« թոյս . որ 'ի մեղացն էր մաշեալ եւ հնաց-
« եալ, եւ մերկացեալ 'ի շնորհաց անտի Հոգ-
« ւոյն՝ երեւելի ջրովն՝ նորաժնոանդ նորափեփոս-
« զարդարեալ միւսանդամ 'ի ծննդականութիւն
« աւազանին, զգեցուցանել զամենեսին լու-
« սաւոր պատմութեանօք, որ միւսանդամ վե-
« րըստին ծնանիցին . . . : Էջ ինքն 'ի ջուրան,
« սրբեաց զջուրան ներքին երկրիս՝ որ պղծեալ
« էր մեզօք մարդկանս : Արդ իւրոց զարշա-
« պարացն կոխելով՝ զջուրան սրբեաց և սրբել ա-
« բար : Եւ որպէս յառաջագոյն շրջէր 'ի վերայ
« ջուրցն Հոգին, նոյնօրինակ բնակեսցէ 'ի ջու-
« րրս, եւ զամենեսեան ընկալցի որ ծնանին
« նովաւ . . . : Այսն զի Ինքն էջ 'ի ջուրս, զի
« ամենեքեան 'ի ջուրցն Հոգւովն նորոգեալ
« հրեշտակասցին » : (Ագաթ . տպեալ Յօրթա-
« դիւղ 'ի 1824 . 'ի Մկրտութիւնն Քրիստոսի 'ի
« Յովհան . եր . 145—146) : « Եւ նախ յաւազա-
« նէն է թողութիւն հաւատացելոց յամենա-
« սուրբ Երրորդութիւնն ճշմարիտ խոստովա-
« նութեամբ . . . : Զի որ զՔրիստոս մկրտեցան
« զՔրիստոս զգեցան . եւ եղեն որդիք լուսոյ
« եւ ժառանգք արքայութեանն՝ վերստին ծը-

« Կրնոգեամբն » : (Յաճաթ . ճառ թԹ) : Լուսա-
 ւորիչ ահա Մկրտու թեան համար նշան է կամ
 նշանակ է բնաւ չ'ըսելէն դատ , մեր բարեկարգ-
 չին՝ « Լուսաւորչի դաւանութիւնը այս է »
 ըսած վարդապետութեան հակառակ՝ յոյժ բա-
 դայայտ եւ մէկին բառերով կըսէ , թէ լուսաբեր
 եւ կենսագրու է Մկրտութիւնը , եւ «բէլ» եւ նու-
 բով է ջուրն Մկրտութեան . ուրեմն Մկրտու-
 թեան մասին սուրբ Լուսաւորչի հակառակ՝
 բողոքականութիւն կ'առաջարկէ ու կը քարո-
 զէ մեր բարեկարգիչը :

9. Հաղորդութեան խորհրդոյն վրայօք
 ալ տեսնեմք ինչ կ'ըսէ մեր բարեկարգիչը :
 — Մնանկ կեզճաւոր վարպետութեամբ մը կը
 խօսի , որ եթէ ուրիշ կողմանէ անուղղակի
 բացատրութիւն տուած չ'ըլլար իւր մտայը՝
 ներելի չ'էր կասկածել իւր գրածներուն վրայ .
 եւ ահա ստոնք են իւր խօսքերը : « Հաղոր-
 ճ դութիւնն է խորհուրդ սուրբ , որով կը մի-
 « անամք Քրիստոսի հետ՝ մասնակցելով չ'է թէ
 « միայն իւր մահաւանք՝ այլ եւ անոր կենա-
 « ցը . . . : Հաղորդուելով կը ճաշակեմք իսկա-
 « պէս եւ կ'ըմպեմք ընդ տեսակօք հացի եւ
 « գինւոյ՝ Քրիստոսի մարմինը եւ արիւնը . մեր
 « մեղաց թողութեան եւ յաւիտենական կեանք
 « ժառանգելու համար » : (Պատկեր . եր . 19-20)

— Բայց խորհրդատեարի մէջ ըրած անթիւ փո-
 փոխութիւններէն՝ միայն մէկ հասարակերիք է
 մէջ բերել իւր խորհրդապետութիւնը յանդիմանե-

լու համար: Հայաստանեացի Առաքելական
Եկեղեցւոյ սուրբ Պատարագի խորհրդոյն այն
տեղը՝ յորում պատարագիչը հացը ու զինին
արքազորժելով կ'ըսէ 'ի ծածուկ . « Արով զհացս
« օրհնեալ՝ մարմինն ճշմարտապէս արասցես
« Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի :
« Եւ զքաժակս օրհնեալ արիւնն սառուգապէս
« արասցես Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի
« Քրիստոսի : Արով զհացս եւ զզինիս օրհնեալ
« մարմինն եւ արիւնն ճշմարտապէս արասցես
« Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի »
« իոխարկելով հոգւովք քով սրբով » : — Եւր
բարեկարգիչը՝ այս աղօթքը բոլորովին խան-
գարելով նոր աղօթք մը կը շարադրէ ու կ'ը-
սէ . « Օրհնեալ տէր զհացս զայս՝ զի ընդ տե-
« սակաւ սորին՝ ճաշակեացուք ճշմարտապէս
« եւ կատարեալ հաւատով զմարմինն Տեառն
« մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի : Օրհ-
« նեալ տէր, զզինիս զայս, զի ընդ տեսակաւ
« սորին ճաշակեացուք ճշմարտապէս զարիւն
« Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի :
« Օրհնեալ Տէր, զհացս եւ զզինիս, զի ընդ տե-
« սակաւ (1) սոցս ճաշակեացուք ճշմարտա-
« պէս եւ կատարեալ հաւատով զմարմինն եւ
« զարիւնն Տեառն մերոյ եւ Փրկչին մերոյ Յի-
« սուսի Քրիստոսի » : Ասորոն նաեւ Պատա-
րագ չին այն յորդորակը որ կ'ըսէ . « Ի սուրբ 'ի

(1) Թեքեա՝ ընդ տեսակօք :

« սուրբ պատուական մարմնոյ եւ յարենէ Տեա-
« ուն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի .
« ճաշակեսցուք սրբութեամբ որ իջեալ 'ի յերկ-
« նից բաշխի 'ի միջի մերում : Սա է կեանք ,
« յոյս , յարութիւն , քաւութիւն եւ թողու-
« թիւն մեղաց : Սաղմոս ասացէք եւայլն » :
Մեր բարեկարգիչը ասիկայ այսպէս կը կար-
դայ . « Ի սուրբ 'ի սուրբ պատուական մարմ-
« նոյ եւ յարենէ Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յի-
« սուսի Քրիստոսի . ճաշակեսցուք սրբութեամբ :
« Նա է կեանք , յոյս , եւայլն » : — Մեր երա-
նելի հարք կը կոչեն այս սուրբ խորհուրդս՝
կեանք , յոյս եւայլն . կ'օրհնեն զհացն եւ զգի-
նին՝ փոխարկել զնա ճշմարիտ մարմին եւ ա-
րիւն . իսկ մեր բարեկարգիչը կ'օրհնէ զնա
ինչպէս որ էն՝ անանկ մնալու՝ լոկ հաց եւ
զինի : Ճիշդ ասանկ է որ Անկլիքանն ալ կ'ըսէ .
« Տէրոջը ընթրիքը չ'է թէ միայն սիրոյ նշան
« մըն է , որ Քրիստոնեայները պարտին իրենց
« մէջը մէկգմէկու ունենալ , հասլա ելելօք
« մեր փրկութեանը խորհուրդն է Քրիստոսի
« մահուանը միջնորդութեամբը . . . : Տէրոջը
« ընթրիքին մէջի գոյափոխութիւնը (կամ հա-
« ցին ու գինիին գոյութեանը փոխուիլը) սուրբ
« Գիրքէն չը կրնար ջուցուիլ . . . : Քրիստոսի
« մարմինը ընթրիքին մէջ կը տրուի , կ'ընդուն-
« ուի եւ կը ճաշակուի միայն երկնային եւ
« հոգեւոր կերպով . եւ ան միջոցը՝ որով Քր-
« քիստոսի մարմինը կընդունուի եւ կը ճաշակ-

« ուի, հաւատքն է » : (Ժամագիրք Անկլ . եր . 805) : — Իսկ զի՛նչ առ այս սուրբ Լուսաւորիչ Հայրն մեր . « Մատուցանէր զպատարագն փրկ-
« կութեան , եւ բաշխէր անդ զկենդանարար մար-
« մին եւ զարիւնն Քրիստոսի . . . : Հաղորդէր
« զամենեւեան 'ի խորհուրդն գոհութեան . բաշ-
« խէր ամենեցուն զսուրբ մարմինն եւ զպատ-
« ուական արիւն ամենափրկչին Քրիստոսի՝ ըչ
« կենդանարարն եւ զկեցոցիչն ամենայն մարդկան .
« զարարիչն եւ զաշխարհաբորժն ամենայն արարա-
« ծոց՝ զԱստուածաստար շնորհս առ ամենեւեան
« առատապէս մատակարարէր » : (Ագաթ . եր . 502-508) : « Զի որք մերձեանն 'ի սրբո-
« ստոյգ զղջացեալքն՝ իբրեւ հո-ր սրբիչ եւ ազա-
« րիչ եւ լուսաւորիչ է նոցա իբրով ընծայի-ր . . . :
« Որք 'ի Քրիստոս մկրտեցան ճշմարիտ հաւա-
« տով եւ սուրբ սիրով հաղորդին ճարձոց եւ ար-
« եան Փրկչին , որ Բրաւական է փառաց յասոյ յա-
« բո-րեանն . . . : Զի նա է ազարիչ եւ արդարացո-
« ցիչ » : (Յաճախ . ճառ . ԺԳ) :

Ալ հարկ չ'է հոս խօսքով բացատրել թէ որչափ օտար՝ հեռու է մեր Բարեկարգչին առաջարկած Բարեկարգ Վարդապետութիւն ըսածը սուրբ Լուսաւորչի վարդապետութեանն . եւ որչափ նոյնութեամբ նոյն է ընդ Անկլիքան բողոքական վարդապետութեան :

Բ. Զ'ուղեցինք՝ ինչպէս որ նպատակ դըրինք մեզ՝ մանր քննութեան ելլել՝ Պատկերի Հայաստանեայց վարդապետութիւններէն ըն-

դռնած եւ 'ի գիր արձանացուցածներուն վը-
րայօք . այսչափն ալ հերիք ապացոյց է մեր ա-
ռաջարկութեան մէկ մասը հաստատելու , թէ
Պատկերի առաջարկած բարեկարգութիւնը բու-
զոքականութիւն է , ընդունած վարդապետու-
թիւններուն նայելով , Հիմայ կը մնայ մեզ ա-
պացուցանել , որ մերժած վարդապետութիւն-
ներովը , եւ ժամագրքի , Մաշտոցի , Խորհրդա-
տեարի եւ Շարականաց մէջ ըրած խորհարդ-
ձութիւններովն ալ , այս է՝ ինչ ինչ ազգայնե-
րովն , ինչ ինչ կրճատելովն եւ ինչ ինչ 'ի սպառ-
դուրս ձգելովն ալ նոյն բանը կը հաստատուի :

Ս. Հաղորդութեան սուրբ Խորհրդոյ մա-
տակարարութեան արարողութիւնը՝ զոր Հա-
յաստանեաց Յեղեղեցին պատարափ , անարիւն զե-
նածն եւ այլն կ'անուանէ , մեր Բարեկարգիչը
անշուշտ եկամտոյ օրոյր Վարդապետութեան , հասնե-
ական համ բողոքական ճշտութեան , համարելով ,
Խորհրդատեարին մէջ ուր տեղ որ հանդիպեր
է առ բառերէն մէկուն , չը կրնալով բնաւ ար-
տասանել , անոնց մողական ազդեցութենէն
թերեւս սարսափելով , կամ բողոքովին դուրս
է ձգեր , կամ անոր տեղը ուրիշ բան մը կամ
օտար իմաստի տանող ուրիշ խօսք մըն է դը-
րեր :

Ասոնցմէ մէկ քանին յիշեմք : — Ժամարա-
րին սպաս դնելու ատեն դրուցած « Տէր Ասա-
ռած մեր որ դերկնաւոր հացդ » աղօթքին
մէջէն 'ի սպաս կը ջնջէ առ խօսքերը « Ընկալ

« զսա յերկնային քո սեղանդ . յիշեան օրպէս
« բարերար եւ մարդասէր՝ զմատուցողս եւ վա-
« սըն որոց մատուցանի » : Ինչպէս նաեւ անոր
հետեւեալ « խուճկ մատուցանեմ » աղօթքը
բազորովին . քանզի անոր մէջ խուճկը իբրև
անուշահոտութեան պատարագ յիշատակուած
է : Նոյնպէս 'ի բաց կը հերքէ վերաբերման
« Ա՛չ ոք արժանի է յմբռնելոցս » աղօթքը
ամբողջ , յորում կ'ըսէ . « Այսն անչափ բարե-
« բարութեան քոյ՝ անպարագրելի բանդ Հօր,
« եղեր մարդ եւ Քահանայապետ մեր երեւե-
« ցար . եւ իբր տէր ամենեցուն սյամ սպասա-
« ւորութեան եւ անարիւն զէնժան զքահանայու-
« թիւն աւանդեցեր մեզ . . . : Արժանի արեւ
« ճափոսցանել էւ զէնժայս զայս յինէն 'ի մեղու-
« ցեալ եւ յանարժան ծառայէս քումմէ . վասն
« դի դու եւ որ ճափոսցանեա՝ եւ ճափոսցա՝ եւ ըն-
« դոսանիս եւ որսա Քրիստոս Աստուած մեր » :
« Աղջոյն » ին նախընթաց « Տէր աստուած զօ-
« բութեանց » աղօթքին մէջէն շատ մեծ պար-
բերութիւն մը դուրս կը թողու . յորում կ'ըսէ .
« Իսկ Տէր՝ որում պատարագեմք զպատարա-
« գիսս ընկալ առ 'ի մէնջ զառաջադրու թիւնս
« զայս » : Կ'աւրի Պատարագամատոյցէն « Պա-
« տարագ Քրիստոս մատչի անարատ դառն Աս-
« տուծոյ » քարոզն ու դպրաց պատասխանը
« Աղորմութիւն եւ խաղաղութիւն եւ պարարտ
« օրհնութեան » : « Արդի Աստուծոյ » երգը՝
յորում կ'ըսէ « Ար պատարագեալ Հօր 'ի հաշ-

« տութիւն, հայ կենաց բաշխիս է Տեղ » . ասիկայ
կ'աղճատէ ու կ'ըսէ . « հայ կենաց ցուցար դու
« մեզ » : « Գոհութիւն եւ փառաբանութիւն »
քարոզին մէջ « Եւ Քահանայիս որ զպարարաճա
« մատուցանէ » խօսքը կը շրջէ « Որ զխորհուր-
« դըս մատուցանէ » : Պատարագչին « Ամեն
« Հայր սուրբ » ի ժամանակ զրուցած անոթ-
քին մէջէն « Նայեաց Տէր մեր Յիսուս Քրիս-
« տոս . . . որ ընդ Հօր նստիս Լ ասոր պարարա-
« գէս » խօսքը կը փոխէ ու կ'ըսէ , « Եւ ասոր
էս աներեւոյնս » : « Քրիստոս պատարագեալ
« բաշխի 'ի միջի մերում » ըսելուն տեղը կ'ը-
սէ , « Քրիստոս պատարագեալ 'ի խաչին ալի-
« լուիս » : Թէ որ ուղեւ մանր քննել Պատար-
ագամատոյցն ու Մաշտոցը եւ Շարականները
խիստ շատ պիտի դանսաւ ասանկ աղճատանք-
ներ . մենք միայն խոշոր խոշոր աչքի դար-
նուածները մէջ բերինք :

Պատարագը՝ կամ թէ ըսեմ Հաղորդու-
թեան սուրբ խորհրդոյն իբրեւ վասն աշխարհի
դննեալ երկնաւոր անմահ Գառին մատուցումը՝
մեր բարեկարգչին համար օտարամուտ Բողո-
քական կամ Լատին , մողորութիւն է եղեր ,
Լուսաւորչեան աստուածաբանութիւն Լուսա-
ւորչեան ուղղափառութիւն չէ եղեր : Տես-
նեմք արեւմն բողոքականը ընչ կ'ըսէ : « Պա-
« տարագներուն գոհերը , որոնց մէջ հասարա-
« կօրէն կրտսէր թէ Քահանայն Քրիստոսը կը
« մատուցանէր կենդանիներուն եւ մեռեալնե-

« բուն համար, որ պատժոյ կամ շանցանքի
 « թողութիւնը ընդունին. հայհոյական կեղծա-
 « ւորութիւններ եւ վնասակար խարէութիւն-
 « ներ էին » : (Ժամագիրք Անկլ. եր. 806—807) :
 Ար տեսնես բարեկամ, էկամար բողոքական վար-
 դապետութիւնը որն է եղեր : — Քեզի պէս պա-
 տարագր չընդունել, հերքել, մերժելն է եղեր
 « տարամուտ մոլորութիւնը, քողոքականու-
 թիւնը :

Տեսնենք Լուսաւորինն ալ կը հերքէ կը
 դատապարտէ պատարագը, հայհոյական կեղծա-
 բողոքութիւն եւ վնասակար խարէութիւն անուանելով :
 « Եւ 'ի մատուցանել (Քահանային' կըսէ Ս. Լու-
 « սաւորիչ) զահաւոր եւ զսարսափելի զփրկա-
 « կան խորհուրդն, յիշէ անդ զմարդասիրու-
 « թեան նորա զերախտիան, եւ խնդրէ ջերմե-
 « ռանդն արտասուօք զքաւութիւն կենդան-
 « եաց եւ մեռելոց եւ առնու զխնդրելին, մա-
 « նաւանդ եթէ սուրբ իցէ եւ անարատ եւ
 « ազատ 'ի մեղաց մատուցող պատարագին,
 « ճշմարտեալ հաւատով ստանայ անձին իւրում
 « զփառաց պսակն : Ասան զի Պատարագն է
 « քաւութիւն յուսով, որ շնորհի 'ի բարերար
 « տեսանէն » : (Յաճախ. ճառ ԺԳ) : « Արպէս
 « զՔահանայս որ կան առաջի այնորիկ որ նրա-
 « տի ընդ աջմէ շօր, եւ զիւրաքանչիւր պա-
 « տարագս ընծայեն նմա ազօթիւք առ 'ի հաշ-
 « տութիւն ակամայ եւ կամաւոր սխալանաց
 « հաւատացելոց ժողովրդեան վախճանելոց եւ

« կենդանեաց : Եւ իւրեանց ճշմարտեալ հա-
ւատոյն . . . հաւատան առնուլ զխնդրելիան
« յամենեցունց Փրկչէն ըստ յուսոյ հաւատաց-
« եալ ժողովրդոց » : (Սնդ . ճառ թ 2 . տեւ նաեւ
Ազաթ . եր . 502, 508 եւայլն եւայլն) : — Ապա
ուրեմն Պատարադի քարոզութիւնը Լուսաւոր-
չին է . դատապարտել հերքելը՝ բողոքականին .
ուրեմն եւ մեր բարեկարգիչը պատարադը
մերժելով բողոքական մոլորութիւնը մեզ կա-
ռաջարկէ Լուսաւորչի անուամբ՝ իբր բարե-
կարգութիւն , եւ ոչ Լուսաւորչիներ :

Բ. Հայաստանեաց Եկեղեցին Խաչի գոր-
ծածութիւն ունի , զոր սուրբ սեղաններու
վրայ դրած՝ կերկրապագէ անոր առջին Ամե-
նակալ Արարչին : Նաեւ Խաչին ու անոր դը-
րոշմին վրայ՝ երկնաւոր գերբնական զօրու-
թիւն մը ըլլալ կը հաւատայ : — Բարեկարգիչ-
նիս առաջ մոլորական Եկածուոր Բողոքականութեան
կամ հոռոճեկականութեան համարելով բարեկարգե-
լու համար՝ կամ գլխավին կը ջնջէ եւ կամ
կաղճատէ այն ամեն աղօթքները , քարոզները ,
մաղթանքները , ու շարականները որոնց մէջ
Խաչին յիշատակութիւնը , խաչին յարգութիւնը ,
անոր զօրութիւնը կամ ուրիշ մէկ բան մը կ'ակ-
նարկուի : — Ննչպէս է ծամագրքի ու Խորհրդ-
դատեարի « 'ի մէջ տաճարիս » աղօթքը , զոր
բողորովին դուրս կը ձգէ . եւ « 'ի յարկի սրբ-
բութեան » աղօթքը՝ այսպէս կաղճատէ . « 'ի
« յարկի սրբութեան եւ 'ի տեղւոջս փառաբա-

« Կուժեան , խոնարհեալ զեղ երկիրադանեմք »
 փոխանակ ըսելու՝ « Առաջի Աստուածընկալ եւ
 « պայծառացեալ սուրբ նշանացն , եւ սուրբ
 « տեղւոյս » : եւ այլն : Հաւատամքէն ետքի՝
 « Եւ եւս հաւատով աղաչեսցուք » քարոզին՝
 ինչպէս նաեւ ամեն քարոզներու մէջ գանուած
 « Զսրբոյ խաչին մեծ եւ կարող զօրութիւնն
 « յօդնութիւն անձանց մերոց 'ի տեառնէ խընդ-
 « րեսցուք » հատուածը կը նկատէ 'ի բաց .
 « Պահպանիչ » աղօթքին մէջ « ընդհովանեաւ
 « սուրբ եւ պատուական խաչիւղ քով » ըսելու
 տեղ՝ կըսէ « ընդհովանեաւ սուրբ եւ պատ-
 « ուական աջովդ քով » , բոլոր միւս աղօթք-
 ներն ու մաղթանքները , ինչպէս նաեւ շարա-
 կաններն ալ նոյնպէս կընէ . բայց երբեմն Պա-
 տարագին մէջ խաչակնքելն ալ կը սահմանէ :
 — Անկիւքան ժամագիրքն ալ ճիշդ մեր բարե-
 կարգչին պէս Խաչին յարգութիւնն ու անոր
 եկեղեցական պաշտամանց մէջ գործածութիւնը
 կ'արդելու . եւ երբեմն խաչակնիք գործածելուն
 համար ալ սանկ ծանօթութիւն մը կուտայ .
 « Մկրտութեան ժամանակը խաչանիչ սովորու-
 « թեանը հասկածը վերցնելու համար , անոր
 « բացատրութիւնը եւ անոր պահուելուն պատե-
 « ճառները երեաներորդ կանոնին մէջ կը տես-
 « նուի , որ առաջին անգամ հրատարակուեցաւ
 « ՌՌԴ թուականին » : (Եր 559) : Խաչանիչ սո-
 վորութիւնը չը պահուելու սովորութիւն մը
 ըլլալով , բայց միանդամայն հարկաւոր պատե-

ճաններ ալ գանուելով որ պահուի, անոր վը-
րայօք որպէս զի մէկը չը կասկածի թէ յար-
գութեան համար է այդ սովորութեան պահ-
ուիլը, այդ կասկածը վերցնելու համար յատ-
կապէս բացատրութիւններ ալ տրուած է ե-
ղեր: — Աւրեմն մեր բարեկարգիչը ամենեւիմբ
համաձայն է այս մասին ալ բողոքականին՝
Անկլիքանին հետ, եւ անոր դաւանութիւնը
մեզ կը վարդապետէ իբր բարեկարգութիւն:

Տեսցուք զինչ Մեր Էռսաւորիչն: «Փո-
« խանակ փայտին որում երկրպագանէին (մար-
« գիկ՝ կըսէ Փրկիչն մեր) կանդնեաց զխաչ
« իւր . . . : Հուրն Հոգին՝ որ այրեաց եւ փլոցց
« դաշտարակն մոլորութեան, նոյն շինեացէ
« զմեզ հիմամբն հաստատութեան հաւատոց,
« եւ ածցէ զմեզ ՚ի միաբանութիւն խաչիւն իւրով»
(Ազաթ. Եր. 211), Ազաթանդեղոս կը պատմէ
Սուրբ Էռսաւորչի համար նաեւ թէ «Ն տեղիս
« սեղանոյն յերեսին վկայարանն՝ մէն մի
« կանդնեաց զսուրբ նշան տէրունական խա-
« չին. զի միայն ասէ՝ առաջի այդր ահնակեցոյց
« նշանիք երկրպագանիցէ՝ Տէառն Աստուծոյ Արարչին
« յերսմ . . . : Եւ կանդնեալ եւ անդ զնշան
« Տէրունական խաչին, զի առ հասարակ հաս-
« եալ ամենայն սք յայն տեղի՝ Ամենազօր Ա-
« բարչին Աստուծոյ երկրպագեալ ծունր կըրկ-
« նեացեն . . . : Միայն լոկ պարսպէր քաղա-
« քորմով զտեղիսն (Նկեղեցեաց) եւ կանդնէր
« զնշան տէրունական խաչին. նոյնպէս զելս

« եւ դմուտ ճանապարհաց 'ի փողոցս եւ 'ի հրա-
 « պարակս եւ 'ի ճանապարհակիցս՝ պանդուխտն և
 « ապառաժն զնոյն նշան կանգնէր » : (ՄԱԳԱԹ. ԵՐ.
 284, 289, տե՛ս նաեւ 290—291, 510—511,
 280, եւ այլն) :

Ահա արդ յայտնապէս կերեւնայ որ խա-
 ջի յարդու թիւնն ալ Լուսաւորչի վարդապե-
 տութիւն է, ուրացութիւնը բողոքականին .
 ուրեմն եւ մեր բարեկարգիչը՝ խաչերը կործա-
 նել 'ի յարդութենէ ձգել առաջարկելովն՝ բո-
 ղոքականութիւն կառաջարկէ Ազգին իբրեւ
 բարեկարգութիւն . — Եւ իրաւունք ալ ունի
 խաչերը կործանել առաջարկելու . քանզի ա-
 նոր դօրութենէն կը դարձուրի լոկ խաչին նը-
 շանէն կը հալածի . եւ անոր համար է որ հիմայ
 չը կրնար Հայաստանեայց Լուսաւորչական Արք-
 քութեան տաճարներուն մէջ երեւնալ . եւ ա-
 ղէկ՝ որ խաչելոյն Յիսուսի երկայնամտութիւնը
 մինչեւ հիմայ հանդուրժեց իրեն ներել, ինչ-
 պէս հանդուրժեց Ակեւեան բաղդախնդիրնե-
 րուն՝ որք ժպրհեցան իւր սուրբ անունը բե-
 րաննին առնուլ, ու իրենց պէս պիղծ ոգիները
 երդ ուրնոցնել . (Գործ . ԺԲ 15, 16) :

Տեսնե՛ք մինչեւ վերջը, թէ արդեօք իւր
 առաջարկած բարեկարգութիւններուն մէջ կան
 մէկ բան մը, միայն մէկ բան ճշ, որ բողոքական
 վարդապետութիւն չըլլայ : Համբերութիւն . . . :

Գ. Սուրբ Գրոց այն դրական պատուէրնե-
 րէն՝ որովք Եկեղեցին կ'ուսանի իրարու վրայ

աղօթելու փոխադարձ պարտիքը, Հայաստան
եայցս Յկեղեցի իւր Սուրբ Լուսաւորիչ Հօր-
մէն ուսեալ կը վարդապետէ երեք կերպ ա-
ղօթք: Ա. Աղօթք՝ յաղթական Յկեղեցւոյ վա-
սըն զինուորեալ Յկեղեցւոյ. այս է՝ բարեխօ-
սութիւն սրբոց վասն կենդանեաց. յորմէ եւ
կը հետեւի յարգութիւն սրբոց եւ հշխարաց
նոցա: Բ. Աղօթք՝ կենդանեաց վասն ննջեցելոց
'ի Քրիստոս: Եւ Գ. Աղօթք՝ կենդանեաց վասն
կենդանեաց:

Ա. Բարեխօսութիւն սրբոց: Հայոց Յկեղեցին
կը հաւատայ որ սուրբք յերկինս կը բարեխօ-
սեն վասն կենդանեաց հաւատացելոց 'ի Քրիս-
տոս. այսինքն՝ բարեմաղթութիւն կ'ընեն, կ'ա-
ղօթեն Ամենասուրբ Յրրորդութեան, շնորհել
զինուորեալ Յկեղեցւոյ ամեն հոգեւոր օրհնու-
թիւններ ու օգնութիւններ 'ի հարկաւորու-
թեան. եւ կը հաւատայ՝ ըստ ամենայնի օգ-
տիլ նոցունց բարեխօսութեամբ: Սեր բարե-
կարգիչը՝ անտարակոյս լատինացի կամ բողո-
քան մոլորութիւն համարելով ասիկայ՝ բոլոր
Հայաստանեաց վարդապետութեանց, արարո-
ղութեանց, աղօթից, երգոց, շարականաց,
տաղից եւ մեղեդեաց մէջ ուր տեղ որ տեսեր
է բարեխօսութեան վարդապետութիւն, կամ
բողորովին ջնջեր է, կամ աւեր, աւրչտիկեր,
եւ կամ անիկայ փոխեր՝ անոր տեղը ուրիշ
բառ կամ խօսք մը դրեր է, որով իմաստը հիմ-
նովին այլափոխեր, ասղուռճուպուռ բան մըն է

ըրեր: — Չանոնք ամենը յիշել տարապարտ
ճանճրութիւն պատճառել է, ուստի ինչպէս
մինչեւ հիմայ ըրինք՝ մէկ քանի երեւելիները
միայն հոս մէջ կը բերեմք օրինակի համար:

Պատարագի խորհրդոյն « Սուրբ Աստուած
ճի » ասեն կարգացուած « Աստուած սուրբ »
աղօթքին մէջ « Բարեխօսութեամբ սրբապաշտ
« աւանդանի և բաժնայն սրբոց քոյ՝ որք յաւիտե
« նից քեզ բարեհաճոյացան » խօսքը դուրս կը
ձգէ: « Ամեն եւ ընդ հոգւոյդ քում » ին մէ-
ջէն « Ամենայն սրբովք դուրս յիշատակեցաք
« եւս առաւելապէս զՏէր աղաչեսցուք . . . »
« Չամենասրբուհի զԱստուածինն զմիշտ սուրբ
« կայն Մարիամ հանդերձ ամենայն սրբովք յի-
« շելովք զՏէր աղաչեսցուք » ը ՚ի բաց կը նե-
տէ: — Ասոնց ամենուն տեղ, միայն Շարակա-
նք ձեռք առ, « Մեծացուցէ » ներուն էն մե-
ծագոյն մասը, Աւագ օրհնութիւններուն եր-
րորդ տուները արմատաքի կը խլէ. վասն զի
ասոնց մէջ Աստուածածնի բարեխօսութիւն
կայ: Մարտիրոսաց խիստ շատ Շարականներ
նոյնպէս կ'ընէ. վասն զի անոնց մէջ ալ սրբոց
մարտիրոսաց բարեխօսութիւններ կան: Թող
ուրիշները . . . : Աղաւաղածներէն ալ մէկ եր-
կու հաս մէջ բերեմք: — Աստուածածնի Շա-
րականներէն « Ար նախիմաց » ի մէջ « աղաչա-
« նօք սոցա խնայեալ ՚ի մեզ » խօսքը կը փոխ-
ու կ'ըսէ. « օրհնեմք զքեզ հոգեւոր երգով »
(Պատկեր եր. 557): Անոր Տէր յերկնիցի եր-

բորդ տան մէջ գտնուած « աղբիւնի սոցա լցո՛
« դպէտս կարեաց Հայաստանեայց Եկե-
« ղեցւոյ » խօսքը կը շրջէ, « առատապէս
« լցո՛ դպէտս » եւ այլն . (Եր . 558) : Ստեփան-
նոսի նախավկայի կանոնին Ողորմեայի վերջա-
ւորութիւնները՝ « Բարեխօսութեամբ սրբոյ նա-
« խավկային քո եւ ողորմեա » ըսելու տեղ՝
կ'ըսէ . « 'ի յիշատակի սրբոյ նախավկային եւ-
այլն » . (Եր . 544) : Պետրոսի եւ Պօղոսի Առա-
քելոց կանոնին մէջ՝ « Բարեխօսութեամբ Պետրո-
« սի եւ Պօղոսի քո սուրբ Առաքելոցն » ըսե-
լու տեղ՝ կ'ըսէ « 'ի յիշատակի եւ այլն » : Առա-
քելոց կանոններուն մէջ գրեթէ ամեն տունե-
րուն ծայրը « Բարեխօսութեամբ սոցա Քրիստոս
« խնայեալ 'ի մեզ » ըսելու տեղ , միայն՝ « Քր-
« իստոս խնայեալ 'ի մեզ » կ'ըսէ . (Եր . 547 ,
549) : — Լուսաւորչի կանոնին մէջ « Բարեխօ-
« սութեամբ սոցա Փրկիչ կեցո՛ դմեզ » ըսելու տեղ՝
կ'ըսէ « աղաչեմք Փրկիչ կեցո՛ դմեզ » . (Եր .
556) եւ այլն , եւ այլն , եւ այլն : — Ստնք ճոթ-
ու ծայր չ'ունին . այսչափն ալ հերիք կ'ասու-
ցուցանէ՝ որ բարեկարգ իչնիս բարեխօսութեան
վարդապետութիւնը՝ Եկեմոս Բողոքական կամ պա-
պական ճշտութեան կը համարի , եւ վասնորոյ կը
հերքէ , օտար համարելով Լուսաւորչի վարդա-
պետութեան :

Անկլիքան ժամագիրքն ալ ծայրէ 'ի ծայր
թղթատէ . նայէ՛ մէկ բառ մը կը գտնանք բարե-
խօսութեան վարդապետութիւնն ակնարկող ,

բողոքականութեան էութենէն է բարեխօսու-
թեան վարդապետութիւնը հերքել: Աւրեմն մեր
բարեկարգչին առաջարկած բարեկարգութիւ-
նը բողոքական մողորութիւն է, որ յանուն
Վուսաւորչի կը ճգնի նենդել. բայց լսեմք այ-
ժրմ՝ ինչ մեր սուրբ Վուսաւորիչ Հայրը կը
վարդապետէ ասոր վրայօք:

— « Բայց արդ՝ կ'ըսէ, դարձարձը եւ
« ծաներձը զՏէր. զի ողորմեացի եւ կեցուս-
« ցէ դձեզ. եւ դսպանեալ կենդանիան (դէռիւի-
« սիմեան կուսանս նահատակեալս) Բարեխօս ա-
« բարե+, զի կենդանիք են, եւ ոչ են մեռեալք
« եւ ծաներձը զՍատուած՝ զի նա ինքն է
« Տէր ամենայնի . . . : Իսկ արդ՝ թէպէտ դուք
« սպանէք զնոսա, այլ նոքա եւ այժմ կենդա-
« նի են. եւ յաւիտեան լինելոց են կենդանիք :
« Արդ՝ նոցին բարեխօսութեամբ հաճեցայք
« ընդ Սատուծոյ՝ ըստ խրատու սոցին Առաքե-
« լակցին ձերոցս առաքելոց՝ մեծին Պօղոսի .
« որ ասէրն, թէ մեօք հաճեցարուք ընդ Սա-
« տուծոյ՝ ՚ի ձեռն մահու Որդւոց նորա, զի որ-
« դին Սատուծոյ մեռաւ եւ եկաց. սոյնպէս
« եւ վկայքն նորա սիրելիք՝ կենդանի են, եւ
« ձեզ բարեխօս . . . : Զի սուրբ վկայքս այսո-
« քիկ Հոգւոյն՝ որում արժանի եղեն, նուլին
« լիցին ձեզ բարեխօս. զի եւ ձեզ անգիտելոց
« լիցի թողութիւն . . . » : (Ագաթ. եր. 78,
205, 216) : « Սկսանիմք այտուհետեւ եւ վասն
« մարտիրոսաց ձառել բանիւ. զի պատուեա-

« ցուք գոյնապա և անուշաբուք և
 « ցա վասն ճշմարիտ վկայութեանն և սիրոյ .
 « և բազում վարձա առնումք նոցա բարեխօ-
 « սելովն վասն մեր : Այլ զսլաշտօնն Աստուծոյ
 « մատուցուք սաղմոսիւք և օրհնութեամբք
 « երգօք հոգեւորօք . . . : Եւ նոցա բարեխօ-
 « սութեամբն աղաչելով զԱստուած ջերմե-
 « ռանդն արտասուօք . . . (զի) մեզ տացէ շը-
 « նորհս յաղթել ամենայն չարեաց . . . : Զի այն
 « իսկ են սրբոցն կամք , զի և ժողովուրդք՝
 « նոցա բարեխօսութեամբն՝ յԱստուծոյ պաշ-
 « տօնն յորդորեացին . . . և սուրբ հոգիք նո-
 « ցա հոգեւոր բարեխօսութեամբն՝ զԱստուած
 « յորդորմութիւն աշխարհի ամեն » : (Յաճախ ,
 ճառ . ԺԶ) :

Այսչափն ալ կ'օգտէ ցուցունելու՝ որ Հա-
 յաստանեաց սուրբ Լուսաւորիչք բարեխօսու-
 թեան վարդապետութիւնք կը հաստատէ ու
 կը քարոզէ . եւ կը պատուիրէ որ իր հարազատ
 զաւկրները ընդունին : Աւրեմն մեր բարեկարգ-
 չին առաջարկած բարեկարգութիւնը անկար-
 գութիւն է և հակառակ մերս Լուսաւորչի
 Աստուածաբանութեան . համաձայն Անկիլքան
 բողոքականին :

Բարեխօսութեան վարդապետութեանն կը
 բղխի՝ սրբոց յարգութիւն ընծայելու վարդա-
 պետութիւնը , եւ ըստ նմանէ՝ յարգութիւն
 մասանց նորա և նշխարաց , — Մեր բարեկար-
 գիչը աս ալ կը հերքէ չարականաց մէջէն . ա-

պահով եւմ որ կրօնքին ծանրութիւն մը չըլլա-
լու, անոր բերք քիչ մը թեթեւցնելու համար-
ել ուր տեղ, որ պարբերութեան մէջ որ ա-
սոնց վերաբերեալ բառ մը կամ խօսք մը կը
տեսնայ, իսկոյն կը թշխատէ դանիկայ եւ կամ
բողոքովին՝ ոտքով գլխով անյայտ կ'ընէ մէջ
տեղէն: Եւ անա օրինակ ըլլալու համար մէջ
բերեմք Մարտիրոսաց շարականէն միայն սա-
երկու տուն խօսքը. « Տաճար են սուրբ Հոգ-
« ւոյն՝ կենդանի ոսկերք սոցա հիւանդաց բը-
« ժիշկք եւայլն »: Նոյնպէս նաեւ « Սոքա են
« դեղ կենաց, պարգեւեալ մեղ 'ի Քրիստոսէ
« 'ի բժշկութիւն, պատուական սուրբ արեամբ
« իւրեանց »: Այս երկու տուներն ալ ինչպէս
նաեւ շատ շարականներ արմատներովն ու ճիւ-
ղերովը 'ի բաց կը խլէ մեր բարեկարգիչը, ան-
շուշտ Եկամտաւոր օտար ճշտութիւն համարելով լատի-
նացի կամ քողոթական. բայց նոյն իսկ բողոքականն
ալ՝ ըստ որմէ եւ Անկլիքանն ալ մոլորութիւն
համարելով դայս՝ բոլոր ուժովնին կը հերքեն
ու՞ բացէ 'ի բաց կը վտարեն. ապա ուրեմն ըստ
ամենայնի բողոքական մոլորութեան համար-
ձայն է մեր բարեկարգչին առաջարկած բարե-
կարգութիւնը:

Կողմ

Բայց Սուրբ Լուսաւորիչն Հայաստանեայց՝
տես ինչ կ'ըսէ. « Եւ այսպէս յուսով եւ հա-
« ւատով տօնեացուք զսրբոյն ժողովն, բարե-
« խօս առ Տէր ունելով զնոսա . . . » Զի իւր-
« եանց մտերիմ վաստակօքն որք զմարմինս»

« իւրեանց պատարագ եղին յերկրի վասն անուան
« Տեանն 'ի հոտ անուշից . եւ սուրբ հոգիք
« նոցա հոգեւոր բարեխօսութեամբն զՍատուած
« յողորմութիւն աշխարհի ածեն : Եւ նշխարք
« սկերաց նոցա փրկութիւն ընծայեն 'ի ժո-
« դովս հաւատացելոց որպէս ամենեցուն է քա-
« ջայայտ . զի երեւեացի սէրն Սատուծոյ 'ի նոցա
« նշխարան բնակեալ , եւ նշանօքն ծանուց-
« եալ յերկրի եւայն » : (Յաճախ . ճառ . ԺԶ) :
« Սկերք նոցա տաճար են Սատուածութեան
« Հոգւոյն , քանզի առ Տէրն իւրեանց կենդա-
« նիք են . եւ սուրբ հոգիք նոցա զգուեալ
« պահին կենդանիք : Կսկ մարմինք եւ սկերք
« նոցա տաճար են Սատուծոյ 'ի միջի ձերում .
« զի ոչ այլ իւրք կարէք գուք զՍատուած
« ընդ ձեզ հաշտեցուցանել եւ մերձենալ առ
« նա , եթէ ոչ բարեխօսութեամբ նոցա եւաղօ-
« թիւքն . եւ հաւանել ձեզ հաւատոցն այնց
« որով նօքայն վարեցան » : (Սղաթ . եր . 202) :
« Զի որպէս 'ի կենդանութեան սոցա , սոյն-
« պէս եւ այժմ եւ յաւիտեան բնակեալ է յոս-
« կերս սոցա՝ բարեխօս Հոգին , որդեգրու-
« թեան արժանի եղելոցս . որով հաշտեցիքն
« իսկ գուք ընդ Սատուծոյ՝ մահու որդւոյ նո-
« րա . . . » : (Սնդ . եր . 246) : « Կենդանի է
« Քրիստոս յոսկերս նոցա , ցուցանել ամենեւ-
« ցուն զկենդանութիւն նոցա » : (Սնդ եր . 275) :
« Ահա ուրեմն սուրբ Լուսաւորիչ կը քարո-
« ղէ յարդութիւն սրբոց եւ նշխարաց նոցա .

մեր բարեկարգիչը կը մերժէ . բողոքականն
ալ կը մերժէ . ապա ուրեմն մեր բարեկար-
գիչը Վուսաւորչին հակառակ՝ բողոքական մոլո-
րութիւնը կառաջարկէ՝ ի բարեկարգութիւն . . . :

Բ. Նայիմք վասն ննջեցելոց աղօթքի վար-
դապետութիւնն ալ , որ Հայաստանեայցս Ե-
կեղեցի ՚ի սկզբանէ եւ այսր կը կատարէ , յա-
տուկ պաշտօն պատարագ եւ շարական սահ-
մանելով վասն նոցին : — Մեր բարեկարգիչը
աւ ալ կը հերքէ . հոգւոց ննջեցելոց համար զը-
րուցուած աղօթքները բոլորն ալ կը ջնջէ .
« Հոգւոց հանգուցելոց » մաղթանքը , « Վասն
հանգուցեալ հոգւոց » քարոզը , ու « Քրիստոս
որդի Աստուծոյ » աղօթքը կաւրէ բոլոր
Եկեղեցական գրեանց մէջէն : Շարականէն ալ
հանգստեան շարականներուն ամենամեծ մասը
դուրս կը ձգէ , մէկ փոքրագոյն մասն ալ կ'աղ-
ճատէ՝ սրբադրել ըսելով . ինչպէս նաեւ Պա-
տարագամատոյցին մէջ : — Պատարագի « Հոգի
Աստուծոյ » երգին « հանդո զհոգիս մեր նըն-
ջեցելոց » վերջաւորութիւնը՝ կը փոխէ « մաք-
րեալ զմեզ շնորհօք քո սուրբ » կ'ըսէ : Ար ջնջէ
բոլորովին նոյն ժամանակ ժամարարի կարգա-
ցած աղօթքին մէկ մասը . « Սուլաւ հանդն
« զամենեւեան յառաջագոյն ՚ի Քրիստոս զնըն-
« ջեցեալսն եւայլն , եւայլն , եւայլն » : Հան-
գուցելոց համար զըրուցուած « Յիշեալ Տէր եւ
ողորմեա » ները կը փոխէ ու կ'ըսէ , « Յիշեմք
Տէր եւ օրհնեմք զքեզ » : Գննէ նաեւ հանգըս-

տեան շարականներէն աղճատածները . ու ա-
սոնց ամենէն եղական հետեւութիւն , մեր
բարեկարգիչը իբրեւ ճշտական էհաճաւ զարդա-
պէտութիւն՝ կը հերքէ ամեն պաշտօն եւ պա-
ղատանք եւ պատարագ որ վասն հողուոցնրն-
ջեցելոց : — Բողոքականն ալ նոյն բանը կ'ընէ .
տեսանք ասկից յառաջ՝ որ Անկլիքան ժամա-
գիրքը կ'ըսէր . « Պատարագներուն զոհերը , ու
« բոնց մէջ հասարակօրէն կ'ըսուէր թէ Քահա-
« նայն Քրիստոսը կը մատուցանէր կենդանինե-
« բուն եւ մեռեալներուն համար , որ պատ-
« ժոյ կամ յանցանքի թողութիւնը ընդունին ,
« հայհոյական կեղծաւորութիւններ եւ մնասա-
« կար խարէութիւններ էին » : (Եր . 807) :
— Ուրեմն այս մասին ալ մեր բարեկարգիչը
բողոքականին համաձայն է :

Նայիմք մեր Լուսաւորչին ալ : « Բազումք
« են վերջինք՝ կ'ըսէ , որ վասն առաջնոցն ա-
« ղօթս եւ պաղատանս եւ նուէրս մատուցին
« Աստուծոյ եւ եղեն ընդունելիք . որ ուղիղ
« խոստովանութեամբ դառնան առ Աստուած
« յապաշխարութիւն : Որպէս Առաքեալն ցու-
« ցանէ զընտրութիւն հաւատոց եւ զարդար
« վարուց . եւ նոցա յիշատակօքն բարի խոս-
« տովանութեամբ զհաշտութեան պատարագս
« մատուցանել վասն նոցա եւ մեր Աստուծոյ... »
« Իսկ զհաւատացելոց , մեղուցելոց եւ խոս-
« տովանողաց եւ ապաշխարողաց եւ հաղոր-
« դելոց փրկական խորհրդոյն , եւ հրաժարե-

« լոց յաշխարհէ , եւ նոցա կատարեսցին յի-
 « շատակք՝ Քրիստոսի պատարագաւն , եւ ա-
 « ղօթիւք եւ զթով տնանկաց եւ այլ բարի
 « գործովք . զի վերջնոցն բարեգործութեամբք՝
 « հանգուցեալքն նորոգեսցին նորոգութեամբ
 « կենացն անվախճանից . . . : Այսքան շահօգ-
 « տից են յիշատակ հանգուցելոցն առնել ուղիղ
 « սրտիւ . . . » : (Յաճախ . ճառ . ԺԳ) : Անանկ
 է նէ՝ Լուսաւորիչ մեր բարեկարգչին հակա-
 ոակ՝ հանգուցելոց հոգւոց համար աղօթք կը
 հրամայէ . ուրեմն մեր բարեկարգիչը Լուսա-
 ւորչի հակառակ բողոքականութիւն կ'առա-
 ջարկէ՝ բարեկարգութիւն ըսելով :

Գ. Աղօթք : Հայաստանեայց եկեղեցին վարդապետութիւն ունի որով իւրաքանչիւր քրիստոնէի վրայ պարտականութիւն կը գնէ իւր անձին եւ բոլոր քրիստոնէից համար աղօթելու : — Այս միակ վարդապետութիւնն է Լուսաւորչի բոլոր վարդապետութիւններէն՝ որ մեր բարեկարգիչը կ'ընդունի . վասն զի ոչ միայն Բողոքականը , այլ նաեւ Հրէան եւ Հնդիկը , Ճէնն ու Լաւիոնը , Խուժն ու Գուժը , ու ասոնց հետ մէկտեղ Լատինն ու Յոյնն ալ կ'ընդունին : — Բայց մեծապէս սխալեր է հոս . քանզի եթէ գիտնար որ Հայաստանեայց Եկեղեցինիս՝ Աղօթքը՝ Բանական կամ Բանասոր պարագէ կ'անուանէ . ինքն որ այնչափ թշնամի է պատարագ ըսուած բանին՝ ինչ որ ալ ըլլայ , անտարակոյս կը հերքէր այս վարդապետու-

Թիւնն ալ . ինչպէս որ դուրս ճգած է Պատարագամատոյցին մէջէն՝ ժամարարին առ Հոգին սուրբ Աստուած կարդացած « Ամենակալ բարեբար մարդասէր Աստուած բոլորից » Նարեկը , վասն զի անոր մէջ ասոր յիշատակուած Թիւնը կ'ըլլայ այսպէս . « Մատչիմք մեծաւ « դողու թեամբ սաստիկ երկիր զիւ մատուցաւ « նել նախ զքանականս զայս պատարագ քում ան « դրննին դօրութեանդ » : Զիւրոք եւ իցէ , կամ զիպմամբ է՝ եւ ոչ զիտմամբ՝ որ ընդունելը է աղօթքը , առանց կարծելու որ տեսակ մը պատարագ կ'անուանի . կամ՝ վասն զի աղօթքը հերքէր նէ՝ անոր հետ մէկտեղ Աստուածն ալ պիտի ուրանար . եւ որովհետեւ Աստուած՝ իւր կայ ըլլալը ցուցունելու համար իւր մատուրները արարածոցս դրեթէ աչքը մխեր էր , ասիկայ չի կրնալ ուրանալուն համար , միայն լոկ աղօթքը Առասարչի վարդապետութենէն ընդունելու է : — Հն . անանկ է նէ մեծ իրաւունք ունի եղիւր , եւ այս՝ Առասարչի քարոզած վարդապետութիւններէն միայն լոկ աղօթքը ինքն ալ ընդունելուն համար է եղիւր որ իւր « Պատկեր » ին ու յայտարարութեանց մէջ ծայրէ 'ի ծայր Առասարչական լասասարչական պարզութենէն կը պօռայ բարենի՛ն ու ժով : Բարեկամ . աղ սկզբունքը ունէիր նէ՝ աւելի մեծաւ իրաւամբ՝ Բարեկարգեալ եին Բարայել , կամ Հրէայ ալ կրնայիր կոչել ինքզինքդ . ոչ միայն անոր համար որ Հրէի պէս

դուն ալ իրարու համար աղօթելու սկզբուն-
քը ընդունած ես, այլ նաեւ անոր համար որ
ըճը՛ն էայդարասին շատ կը սիրես: Գրուածքիդ
մէջ մէկ ճոթէն մինչեւ մէկայլը անմիտ անխ-
մաստ աղաղակներով լեցուցեր ես. ինքիր տու-
նրդ բռնկցուցեր՝ էանկըն վայ կը պօռաս. երբ
ամենեւին թորգոմական տունը 'ի խաղաղու-
թեան՝ յապահովի՝ յանդորրու կայ: Ար պօռաս՝
կ'աղաղակես, դիտեմ՝ բաղմութիւնն իրար ան-
ցրնելու, Աղղը ամբոխի տալու համար, որպէս
դի կարելի ըլլայ քեզ +իւլան մը կորզելու.
բայց 'ի դնւր, 'ի դնւր կը հողնիս. հիմայ +իւլան
չեն հիներ. անցան անդարձ այն ատենները,
երբ քեզի պէս բազմախնդիրներ իրենց սեւ
նպատակնուն համեւելու համար կը յաջողէին
խռովել զեզրայր ընդ եզրօր, զհայր ընդ որդ-
ւոյ, զայր ընդ կնոջ եւայլն: Անցան նաեւ այն
ժամանակները, երբ քեզի պէս Աստակներ
Զիլինկիրեաններուն ձեռքը խաչ ու Աւետա-
րան տուած ժողովրդեան կը խրկէին Աւետա-
րանով անոնց երգում տալու համար որ ճրջ-
մարտութեան ճամբան անոնց պիտի առաջ-
նորդեն, եւ կ'առաջնորդէին զանոնք 'ի դուն
կորստեան. (Նղիշէ Գիրք Գ. վասն երկպառակ-
իշխ. Սիւնեաց), Ամեն մարդ աչք ունի հիմայ.
Աւետեաց երկրին աշխարհացոյց տախտակները
ամենուն ձեռքը ուղեցոյց է, դազաթնահայեաց
չունիմք. դու միայն՝ եթէ չ'ես կրնար շրջա-
հայեաց դիտողութիւններ ընել աշխարհի այս

ներկայ կացութեան ու շարժման վրայ, դու
միայն կաս Աիկղոսայց դարէն մնացած, Պողի-
փեմոսը մեզ նկարագրելու համար: Շատ սու-
ղի՝ բայց սորվեցաւ Ազգը՝ ինչ վաստակներ
ձեռք բերելը ձեզի պէս խռովայոյզներու ձեռ-
քով . . . :

Բայց մենք հոս չը կայնիմք, անցնիմք յա-
ռաջ:

Գ. Պարկերին հեղինակը Հայաստանեայց
Եկեղեցին բարեկարգելու համար՝ Ա. Անոր
վարդապետութիւնները. Բ. Անոր ծէսերն ու
արարողութիւնները բողոքական մոլորութեանյ
եւ ծիսից հետ փոխել առաջարկելէն ետքը,
Գ. Այն մըն ալ կը նշանակէ բարեկարգելու
կարօտ. ասիկայ ալ Եկեղեցական դասն է ե-
ղեր:

Եթէ բարեկարգիչնիս միայն մասնաւորաց
ոմանց իրենց եկեղեցական իշխանութեամբք
զեղծանելնին, Ղեմասի յաշխարհ դառնալը,
Յուդայի արծաթսիրութիւնը ու գողութիւնը,
Զիլինկիրեան աստանդական բաղդախնդրին՝
խելքին փշածին պէս ամեղցփեղ մոլորութիւն-
ներով նոր եկեղեցի մը երեւակայել, ու նոր
բարեկարգչի մը պէս անոր գլուխը բարձրա-
նալ երազելը, եւ ուրիշ ասոնց պէս մասնա-
ւորներ մէջ բերելով ասոնց համար բարեկար-
գութիւն առաջարկէր, երկու խօսքով ասոր
պատասխանը կը վճարուէր, թէ Եկեղեցին ո՛չ
մոլորութիւնը կը պաշտէ, եւ ո՛չ մոլորութիւնը

կը պաշտպանէ . զեղծեալները կը խորատէ . փրտեալ անդամը կը կտրէ . ասկէց անդին բան չըներ . ինտոր որ Չիլինկիրեանին ալ ըրաւ , կանչեց խրատեց զինքը , ու իբրեւ ոչխար մտորեալ՝ փնտռեց զայն . եւ երբ որ նա հաւատարմութ զանուեցաւ , անոր Եկեղեցական ձեւը միայն վրայէն ուղեց , առաւ . ու ալ իրեն համար՝ օտար է՝ խորդ է նա :

Բայց այս չէ՞ մեր բարեկարգ չին առաջարկածը : Եթէ բարձրաստիճան Եկեղեցականի մը համար կըսէ « Խաչ եւ սուր 'ի ձեռին » կը դործէ , (Յայտ եր. 6) : Սակայն առ անամօթ սուտը պարտութիւնը իւր սրտին դառնութենէն է որ սեւ մուր մը իւր չար յիշատակին վրայ կը յաւելու յաւիտեան մնալու համար : Ո՛ւր է այդ խաչ եւ սուր 'ի ձեռին ունող եկեղեցականը . Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ , եւ ո՛վ . այր գիշերադէմ . զքեզ այնչափ հօր պէս պաշտպանող , խրատող , յորդորող ծերունին . Նոր Հրատմի Սրբեպիսկոպոսը Բաբար կամ Բանասոր եղեր է . քեզի Սպանիական շղթանէ՞րը դարկեր է . (Յայտ . եր. 16) : Բրօթականներուն ճանկին մէջն ես մնացեր , (Եր. 12) սրբաքննութեան ներքնասենեակները երբէն 'ի վեր է կը տանջուիս կը չարչարուիս . « անխիղճ անհողի վատչուի » եկեղեցականներուն ձեռքը (Եր. 14) երբէն 'ի վեր վրադ ծանրացեր է , խոստովանէ հիմայ . դո՛ւն ես այդ անխիղճ անհողի վատչուէր եկեղեցականը , չէ՞ նէ անոնք՝ զորս կը զրպարտես :

ու կը թշնամանէս: — Իրաւ Նորին Սրբազնու թեան
ձեռքը սուր մը կայ, որով դքեղ կտրեց Հայաս-
տանեայց. Կուսաւորչական սուրբ Եկեղեցւոյ
անդամակցութենէն բայց այն սուրը քու բար-
բանջածդ չէ. հոգւոյն սուրն է ան. «Քանզի թէ-
« սէտ եւ մարմնով կը քակեմք, բայց չէ. թէ
« ըստ մամնոյ կը զինուորիմք: Ինչու որ մեր
« զինուորութեան զէնքերը մարմնաւոր չեն.
« հապա Սատուծմէ դօրութիւն առած՝ ամբող-
« ները քակելու (համար), մենք կը քակեմք
« խորհուրդներ, ու Սատուծոյ զխառ թեանը
« վրայ հպարտացած ամեն բարձրութիւն. եւ
« ամեն միտքերը Քրիստոսի հնազանդութեանը
« գերի կընեմք »: (Բ. կորնթ. Ժ. 5-5): — Այս
իշխանութեան, այս սրոյն, այս գերութեան
կապանքներուն համար է որ կըսէ թէ « Ըս-
« տիպոսած է իողէլինքնին այն սպանիական շըշ-
« թաները՝ որոնք զինքը կոչկանդեր են բարոյա-
« սէս գերութեան մէջ. եւ փրկութեան ճա-
« նապարհէն խիստ հեռացած ըլլալով կող-
« թիվէլ շուտով Ս.դդին պարանոցին վրայ ծան-
« բացած այդ անաանելի գրութեան սուր եր-
« կախը » (Յայտ. եր. 16): Ահա բաց յայտնի
ճիշդ ան նոյն խօսքն է կ'ըսէ, զոր ինչ ըսին
ամբարշտեալք « վասն Տեառն եւ վասն օճելոյ
« նորա. (թէ) Խղհսցոսք զկապանս նոցա եւ ըն-
« կեսցոսք ի մենջ զլոսք նոցա »: Բայց տես՝ Հո-
դին ինչ պատասխան կուտայ. « Բնակեալն
« յերկինս ծիծաղեսցի զսքօք, եւ Տէր արհա-

« մարհեստէ զնոսա » : (Սաղմ . Բ . 5—4) :
« Բուն իր խօսքերը կարդամք : « Հայոց կը
« դերը ժողովրդեան նկատմամբ Քրիստոնէութեան
« թեան էութեանը եւ ոգւոյն հակառակ յա-
« րաբերութիւն մը ունի : Այս յարաբերութիւնն
« ալ թէպէտ իւր ծաղուցն 'ի վաղուց ունի :
« Բուն Լուսաւորչական Քրիստոնէական , Առա-
« քելական Հ'է . այլ օտար եկեղեցիներէ մը
« տած : Այս յարաբերութեան մէջ կդերը , փո-
« խանակ իրրեւ ուսուցիչ , հովիւ , տեսուչ եւ
« հայր , իր քրիստոնէական պաշտօններուն յար-
« մար գործունէութիւն եւ ազդեցութիւն վա-
« րելու , եւ անոր համեմատ ժողովրդեան մէջ
« իր բնական գիրքն ու պատշաճ պատիւն ու
« նենալու , իրրեւ գերբնական դօրութեան տէր
« խումբ մը կը ներկայանայ . եւ ժողովրդեան
« սիրտն ահիւ պաշարելէ եւ բուն յարգութիւն
« մը կորդելէ ետքը , հարկաւ անոր մտաւոր
« եւ բարոյական կարողութիւններուն վրայ
« ալ ազդեցութիւն կը բանեցնէ , անոր գաղա-
« փարներն ուղածին պէս եւ ուղածին չափ
« կը կրթէ . շատ անգամ նաեւ անոր նպատակ-
« ներուն եւ ձեռնարկութեանցը խոչընդոտ
« կ'ըլլայ » : (Պատկեր եր . 6—7) :

Մենք այս խօսքերուն մէջ մեր բարեկարգ-
չին լեզուն որ դին ալ դարձուցինք նէ ջը կըր-
ցանք հասկնալ , թէ ինչ ըսել կ'ուզէ . այս մի-
այն իրրեւ ստոյգ կրցանք 'ի միտ առնուլ , որ
փորին մեծ ցաւ է , թէ ինչու եկեղեցականք

Ազգին բարոյականին վրայ մեծ ազդեցութիւն մը եւ Քրիստոնէութեան էութեանը բնական եղած ազդեցութիւն մը ունին . բարեկարգչնս Նիս ճաթի պատուի ալ նէ՝ եկեղեցականք ապիկայ պիտի ունենան , եւ ունենալու են մինչեւ յաւիտեան , որչափ որ Եկեղեցին կայ ու կը մնայ՝ եւ պիտի մնայ ցօրն Տեառն 'ի սեւ սուգ մեր բարեկարգչին :

— Հայաստանեայց Եկեղեցին՝ եւ անոր հետ ալ Ազգը՝ եթէ մինչեւ հիմայ իւր գոյութիւնը կրօնքն ու Աստուածպաշտութիւնը , լեզուն , ուսումն ու դիտութիւնը պահեր է իր մէջը , ադ եկեղեցականաց ազդեցութեամբն է որ պահեր է : — Յիշէ՛ Լուսաւորչի արարքը , յիշէ՛ անոր որդւոց եւ թոռանց , մեծին Ներսիսի , Շնորհալուոց , Ղեւոնդեանց , Սահակայ , Մեսրոպայ եւ այլոց յոյժ բազմաց վաստակները . թէ որ Առաքելական դրական պատուէրներ ալ չլլար ընդունել զանոնք չ'է թէ իբրեւ հասարակ մարդ , այլ իբրեւ ճարտիկ Աստուծոց , իբրեւ Աստուծոց ամբաստներ , Աստուծոց շնորհաց ամբաստներ , Աստուծոց հեղ ցործակիցներ , Աստուծոց հրեշտակներ ստ պատգամաւորներ եւ այլն եւ այլն : (Ա. Տիմ. Զ. 11. Տիտ . Ա. 7 : Ա. Պետ . Գ. 10 : Բ. Կորնթ . Զ. 1. եւ այլն եւ այլն) : Իրենց արժանեաց՝ իրենց քրանաջան վաստակոց հարկն էր այն յարգանքն եւ ըստ նմանէ պատիւը՝ զոր պարտին ամեն երախտաւորեալք իրենց բարերարաց . ամեն որդիք իրենց Հալոյ , ամեն աշակերտք ու-

աանողք իրենց ուսուցչաց վարդապետաց եւ-
այլն : Եւ որուն համար մեր բարեկարգիչը՝ իր
էն խորին իմաստութիւնը յայտնելու համար
ըսեր է թէ, Եկեղեցականք « Ժողովրդեան
« սիրտը ահիւ պաշարելէ եւ բռնի յարժանք ճը
« կորուցէ ետքը » կը տիրեն անոնց : — Իմաստա-
սիրութիւնը կ'ըսէ, որ յարժանքներ՝ յարժանք
ներքին աներեւոյթ բան մըն է, զոր կ'ուենե-
նայ ոք 'ի ներքուստ առ գերազանցութիւն ու-
րուք՝ ակնածելով. որոյ երեւելի նշանն ու-
վկայն է պատճառ : Արդ անհնար է ումեք տի-
րել բանաւալ ուրիշի մը ներքին զգացմանց
վրայ. անհնար է ներքուստ ակնածութիւն եւ
յարգանք յղանալ ուրիշի մը համար՝ բռնու-
թեամբ կամ այլոց պահանջմամբ եւ ստիպմամբ.
ապա ուրեմն անհնարագոյն եւս է բացարձա-
կապէս՝ յարժանք կորուցել յայլոց՝ 'ի ներքին խո-
րոց՝ բռնի : Հուսկ ուրեմն եւ մեր բարեկար-
գիչը ըստ ամենայնի կապկորէն բողոքականնե-
րուն պէս խօսիլ ուղելով, եւ միանգամայն ի-
մաստասիրական եւ հռետորական ուսմանց ալ
անձանօթ չըլլալը ցուցունելու համար, փոխա-
նակ անոնց պէս զրարանելու, թէ Քրիստոսի
Եկեղեցւոյն մէջ եկեղեցականք մեծ պատճառ-
նին. խելամտութիւն մը ընել ուղեր է, ու անոր
մէջ իր իմաստակութիւնը խայտառակեր է :

Եւ որովհետեւ ինքը բնաւ վարկ մը չ'ու-
նենալ կը քարոզէ եկեղեցականաց վրայ, ա-
մենայնիւ բողոքականին ձայնակցելով. անոր

համար Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վախճանեալ
քահանայից մարմինը օծելու Մաշտոցի արա-
րողութիւնը բոլորովին 'ի բաց քեցելուն վրայ
ալ կը պարծենայ: Բայց ասիկայ՝ թէ արդեօք
ոնտախապաշտ շնչահաւատութիւն է, եթէ բա-
րեպաշտական է՞ն հին աւանդութիւն եւ արարո-
ղութիւն, յատուկ է՞ն հին նահապետական ազ-
գայ. իւրաքեր կանանց արարքը ասոր բան փորձ-
նական է, որք անոյշ խուճկերով ու եղերով օ-
ծելու եկան զմարմին Տեառն. (Ղուկ. ԻԳ. 56:
Մարկ. ԺԶ. 1): Թէպէտ եւ Յովսէփ Արեւա-
թացին ուրբաթ իրիկուն՝ զմուռսով ու հալ-
ուէով ու խուճկերով պատէր էր զնա « Որպէս
« օրէն էր Հրէից պատել » . (Յովհ. ԺԹ. 40):
— Ասիկայ աշխարհակութիւն է եղեր. անոր
համար եկեղեցականաց պարտապատշաճ պա-
տիւն ու անոնց ննջեցելոց օծութիւնը արտա-
սահման կը վտարէ. ինչպէս նաեւ բողոքականն
ալ. ապա ուրեմն մեր բարեկարգիչը չ'ուղեր
մաղի չափ բողոքականներէն վար մնալու. եւ
Եկեղեցականը իր պատուէն դահրնկէց ընելու
ստաջարկութեամբն ալ բողոքականութիւն
կ'առաջարկէ 'ի բարեկարգութիւն:

Նայիմք մեր սուրբ Լուսաւորիչ թ'նչ կ'ըսէ.
« Առաքեալք եւ Մարդարէք եւ Քահանայք
« Աստուծոյ սուրբք, առին իշխանութիւն 'ի
« Տեառնէ եւ եղեն վերակացուք ճշմարիտք:
« Եւ զոր կապեցին յերկրի, եղիցին կապեալ
« 'ի յերկինս. եւ զոր արձակեցին, եղիցի ար-

« ճակեալ 'ի յերկինս . . . Ի ճեռն իշխանաց ար-
« դարոց եւ առաջնորդաց սրբոց՝ է շինութիւն
« աշխարհի, եւ Եկեղեցւոյ Աստուծոյ հաստա-
« տութիւն 'ի բարի կարգս . զի նոքօք զօրա-
« նայ իրաւունք յերկրի եւ մեծարի սրբութիւ-
« նըն . . . : Սոյնպէս հրաման առին սուրբ Ա-
« ռաքեալքն զսուրբսն կարգել 'ի սպասաւորու-
« թիւն Եկեղեցւոյն Աստուծոյ . զի հաղորդք
« լիցին հրեշտակաց՝ լեալ սպասաւորք Քրիս-
« տոսի պատարագին . . . : Զի որք լինին քա-
« րոզք ճշմարտութեան, ճշմարտութիւնն ինք-
« նին յարդարէ զնոսա անմոլար գիտութեամ-
« բըն . (Յովհ . Ը . 54) : Եւ Աստուծոյ խառնուի-
« շնոս յորժամ տեսանէ 'ի նոսա բարեգործու-
« թեան շանս . . . : Այլ եւ վերակացուք մի
« հեղգացին 'ի պատմելոյ զսպառնալիս Տեառն
« Աստուծոյ . զի ասէ մարդարէիւն . դեա կա-
« ցուցի զքեզ , զի ասացես մահու մեռցիս՝
« թէ մեղիցես . . . : Զի իբրեւ հրեշտակք են
« Աստուծոյ հրամանաւն . . . զի անքակ կաց-
« ցուք 'ի ճշմարտութեան աւանդսն . . . : Օրհ-
« նութեամբ եւ Քահանայական խորհրդածու-
« թեամբ ծնանին Հոգւով 'ի Քրիստոս լուսա-
« լորեալք . ըստ բանին Տեառն , առէք զՀո-
« գին սուրբ՝ յորդեգրութիւն Հօրն : Զի նա-
« վաւ ունին Քահանայքն իշխանութիւն կա-
« պելոյ եւ արձակելոյ եւայլն եւայլն եւայլն :
« Զի վասն այնորիկ ետ զՄարգարէս եւ զԱ-
« ռաքեալս , զՀայրապետս եւ զՎարդապետս

« ուսուցիչս, զի տեղեակ եւ հմուտ արասցեն »
 « զմեզ բարի կամացն Աստուծոյ . . . դործա-
 « կից լինել նորա բարերար կամացն » : (Յա-
 ճախ . ճառ . Ժ—ԺԱ, ԺԷ, Ը, Բ) :

Ասոր ծայրը չը կայ . մեզի այսչափը հերիք
 է . կ'օգտէ ցուցունելու, թէ Լուսաւորիչ Ե-
 կեղեցականը կը պատուէ . Ասորստած ալ կը փառա-
 -սքէ ըստ նորա բանից . բայց մեր բարեկարգի-
 չը Եկեղեցականը կ'անպատուէ . չ'ընդունիր
 զանոնք . նոր Դիտարեփես(1) մըն է, Առաքելա-
 կան Եկեղեցւոյն մէջ նոր կրօնքի մը հիմնադ-
 կու եւ անոր առաջինը գլուխը ըլլալ կ'ուզէ .
 եւ անոր համար եկեղեցական դասուն դէմ
 շաղակրատելով կը չարախօսէ :

Այս նոր Դիտարեփեսը մէկ վերջին շաղակ-
 րատութիւն մըն ալ ունի . ան ալ մէջ բերեմք
 'ի հանդէս ու այնուհետեւ դործքերնիս եզրա-
 կացնեմք : — Կ'ըսէ թէ Հայաստանեայց Եկե-
 ղեցւոյ մէջ մուտ գտած են « Սուրբ Գրոց ոգ-
 «ւոյն եւ սկզբանց չը համապատասխանող օ-
 « տարոտի եւ յետասամուտ վարդապետութիւն-
 « ներ » , « կամ լաւ եւս է ըսել չարին ապա-
 « կանիչ սերմունքներ » , « որոնք քրիստոնէ-
 « ութեան բուն ոգին (սէրն ու միութիւնը)

(1) « Եկեղեցին գրեցի . բայց Դիտարեփես՝ որ մէ-
 « ջերնին առաջին ըլլալ կ'ուզէ, մեզ չ'ընդունիր . . . որ
 « մեզի դէմ շաղակրատելով չարախօսութիւն կ'ընէ . . . » .
 (Գ. Յովհ. 9—10) :

« խղղելով, աղգին լուսաւորութեանն ու զար-
« գացմանը խոչընդոտան յեղած էին եւ են » :
(Յայտ. եր. 9) :

Մինչեւ հիմայ հասկցանք՝ թէ Հայաստան-
եայց Նկեղեցւոյ վարդապետութիւնը Նուսա-
ւորչինն էր, Հռովմի՛նն էր, նո՞ր Հռովմի՛ն էր,
չէ՛ նէ բողոքականին. հիմայ աս չը պիտի՛նա-
յիմք, թէ Հայոց վարդապետութիւնը ուղղա-
փառական է՝ թէ չարափառ. այս միայն կ'ու-
ղեմք եւ պարտք է մեզ քննել թէ արդեօք
մեր բարեկարգչին մերժած Հայաստանեայց
վարդապետութիւններէն ո՞րը Քրիստոնէոս-
սէին՝ սէրն ու մոսէի-նը իւրեղրեն. խորհուրդ-
ները ճշմարտապէս իբրեւ խորհուրդ ճանչնա-
լը կը խեղդէ սէրն ու միութիւնը, Մկրտու-
թիւնը վերստին ծնունդ դաւանելը Քրիստոնէ-
ութեան ոգին կ'սպաննէ, վերջին ընթրեաց
հացն ու գինին՝ մարմին եւ արիւն Քրիստոսի
ճանչնալը, Պատարադ մատուցանելը, Խաչին
նշանը յարդելը, Սրբոց բարեխօսութեան հա-
ւատալը, Սրբոց եւ անոնց մասանց յարդու-
թիւն ընծայելը, Հոգեհանդստեան պաշտօն կա-
տարելը, չէ՛ նէ Նկեղեցականները ըստ ար-
ժանեաց պատուելն ու անոնց վախճանեալ
մարմինները օծելը Քրիստոնէութեան հոգին
մարմինէն կը քակէ. ասոնց ո՞րը Աղգին լուսա-
ւորութեան ու զարգացմանը խոչընդոտան ե-
ղած է ու կրնայ ըլլալ : Ա՛յս վարդապետութիւն-
ները, այս ծէսերն ու արարողութիւնները՝

դորոնք ինչպէս քննեցինք տեսանք որ Առասա-
 ւորչինն են . օտարածուք, Սուրբ Գրոց ոգւոյն ը-
 հաճապարասխանող, շարին ապահանիչ սերժոանքնէր հա-
 մարեր, ու ՚ի բարեկարգութիւնս վերածելու
 համար՝ ըստ նոր բարեկարգչի մերում՝ մեր
 նախնիք աղօթք մըն ալ սահմաներ են եղեր
 ծամագրքին մէջ . թէ « Ասան սուրբ Եկեղեց-
 «ւոյս (ազգիս) շինութեան եւ բարեկարգու-
 «թեան զՏէր աղաչեսցուք » : (Յայտ . եր . 8) :
 — Խնդալու ճաթելու տեղը տեսար ուր է . սա
 առղ մը խօսքին կարճառօտութեանը նայելով
 անոր տակ պարունակուած իմաստից վճիտ
 պարգութեանը վրայ մի սքանչանայ մարդ ,
 չէ՛նէ մեր դերիմաստ հանճարաչատ բարե-
 կարգչին անոր մէջ ըրած իմաստակութեանը ,
 խորամանկ խարդախութեանը , սուտ բացատ-
 րութեանը , ու անկէ հետեւցուցած սուտ եղ-
 բակացութեանը վրայ մի դարմանայ . յորս ոչ
 յայնպիսոյ առ այնպիսին կը ձեռնարկէ ազատ հա-
 մարձակ :

Ա. Նախ եւ յառաջ կ'ըսէ , որ « Տէր նախ-
 «նիք յղացած են . . . Ազգին բարեկարգու-
 «թեան պէտքն ու կարեւորութիւնը » : — Հոս
 Տէր նախնիք ըսելը ծայրագոյն կեղծաւորութիւն
 է . Եկեղեցւոյ նախնի Հարց բողոքին՝ ամեն
 վարդապետութիւններն ու աւանդութիւնները
 միանգամայն առաթուր կոխելով կոխկռտելով
 հերքելէն ետքը դառնալ մօրտքնուն խնդալու
 պէս զանոնք Տէր նախնի՝ անուանելը աներե-

սուժեան չը գիտեմ որ աստիճանն է. եւ չ'եմ
կարծեր որ ամենուն տրուած հասարակ կրթ-
ութիւնն մ'ըլլայ աս: Բայց բարեկարգ չի մը
ասանկ բարեկրթութիւնն մը շատ չ'է:

Բ. « Ժամագրքին մէջ ղետեղած են » կ'ը-
սէ այս աղօթքը կամ քարոզը. բան չ'ունիս
նէ ժամագիրքը ծայրէ 'ի ծայր թղթատէ. ու
թէ որ մեր ամեն օրուան կարդացած ժամա-
գիրքն է, նէ ապահով եղիր որ անոր մէջ « Ա. ա-
« սրն սուրբ Եկեղեցւոյս շինութեան » բառե-
րով աղօթք կամ քարոզ մը չի պիտի գտնաս.
Եթէ կայ նէ մէկ հատ մը՝ առ է. (որ չամհնա-
լով իւր Պատկերին մէջն ալ տպագրեր է եր. 167
ու ետքը ելեր յայտարարութեան մէջ խար-
դակեր է). « Ա. ասն սուրբ Եկեղեցւոյս շինութեան
« եւ բարեկարգութեան զՏէր աղաչեացուք ».
որ կիւրակէ օրերը կը կարդացուի նախընթաց
իւղաբերից Աւետարանին: — Հոս սուրբ տեղ-
ւոյս ըսելով քերականին այբուբէնը հազիւ
ուսանողներն ալ կը հասկնան, որ յիրաւի Ե-
կեղեցին կ'իմացուի. բայց ղինուորեալ Եկե-
ղեցին, հաւատացելոց ժողովը, կամ մեր ի-
մաստակին իմացածին պէս Ա. գէր չ'իմացուիր.
Նիւթական, քարէ, փայտէ շինուած, մարդոց
հարտարապետութեամբը կառուցուած Աստու-
ծոյ տաճարը, սրբոց ժողովատեղին կ'իմացուի:
Ասոր ահա մեծ ապացոյց ան նոյն քարոզին
երկրորդ տունը. առջի տունին մէջ նիւթական
քարէ փայտէ եկեղեցին համար աղօթելէն

եաքը, երկրորդ տունին մէջ ալ զինուորեալ
Յկեղեցւոյ համար կ'աղօթուի. « Ասան խոս-
« լորեանս որք մտանեն ընդ դրունս սրբոյ Ն-
« կեղեցւոյ » : Եթէ առջի տունին մէջ քեղծ
ըսելով Յկեղեցին՝ ժողովուրդը՝ Ազգը կ'իմաց-
ուէր նէ, այս երկրորդ տունը ինչու սահմա-
ներ են նախնիք : — Զը կարծես որ ասիկայ
մեր բարեկարգիչը չը հասկնար. շատ աղէկ
գիտէ ասիկայ. ապա թէ ոչ՝ ինչպէս կրնար
ասանկ ճշտապէս փորձուի գործի ճշ ձեռք զարներ
Գիտէ՝ եւ շատ աղէկ կը հասկնայ : Խորաման-
կութեամբ է որ կը խարդախէ այս խօսքը,
Սուրբ Տեղին՝ Սուրբ Յկեղեցիէ շրջելու. որպէս զի
բարեկարգուելու ենթակայն սուրբ տեղին՝
նիւթական տաճարը չըլլայ, Յկեղեցին եւ Ն-
կեղեցւոյ վարդապետութիւններն ըլլայ :

Գ. Յկեղեցի ըսելով Ազգ կ'իմանայ, ինչ-
պէս Պատկերին՝ անանկ ալ Յայտարարութեան
մէջ. « Ասան սուրբ Յկեղեցւոյս (Ազգիս) շի-
« նութեան եւ բարեկարգութեան » կ'ըսէ :
— « Յկեղեցին (նոյն իսկ մեր բարեկարգչին
« սահմանելովը՝) է հաւաքումն այն մարդկանց՝
« որոնք կը հաւատան Յիսուս Քրիստոսի » .
ասոր մէջ դաւանութեան միութիւն ալ կայ.
(տես Պատկեր եր. 17—18) : Իսկ Ազգ ըսելով
կ'իմանամք լեզուով ցեղով օրէնքով սովորու-
թեամբ մէկ եղող ժողովուրդ մը, որուն մէջ այլ
եւ այլ կրօնքներ ու դաւանութիւններ ալ կ'ըլ-
լայ : — Ինչպէս Անկլիկան Յկեղեցի ըսուելով կ'ի-

մանամ ոչ թէ ամբողջ Անդղիացի ազգը, Հը-
ռովմէականն ու Բողոքականը մէկտեղ, այլ
Անկլիքան եպիսկոպոսական դաւանութեամբ
եւ ծիսիւք միացեալ ժողովուրդը միայն ուր
Անդղիացի ըսուելով կ'իմանամ ան ալ աս ալ
որ Մեծն Բրիտանիա իրեն Հայրենիք ունի,
ու անոր օրէնքներովն ու սովորութեամբքը
միացեալ մէկ ժողովուրդ կը կազմեն: Իսկ արդ
Եկեղեցին Ազգն է, Ազգը Եկեղեցին է ըսելը
անմեկնելի ափինքս մըն է մեզի համար. ըստ
որում բողոքականութիւն քարոզելը աղէկ մը
ապացուցուած ըլլալով, չեմք կրնար ամբաս-
տանել, որ ինքը անարբէրոս-իւն կամ անկրօն-
իւն կը քարոզէ, որոց որ սկզբունքն աս է:
— Սա ալ կ'ուղէինք գիտնալ, թէ արդեօք Ե-
կեղեցի ըսելով Ազգ կ'իմացուի նէ, Ազգու-
թեան մէյմէկ մասունքը գտնուելով նաեւ Հայ
Հոռոմներն, Հայ—Հռովմէականներն, ու Հայ
Բողոքականները, ասոնք ամենը մէկտեղ՝ մէկ
Եկեղեցի պիտի խնայուին:

Գ. Գանք հիմայ բարեկարգութիւն բառին
վրայ: Բարեկարգութիւն Եկեղեցւոյ ըսելով Հայաս-
տանեայցս Եկեղեցի Րեֆօրմ չ'իմանար, ինչպէս
կ'իմաստակէ մեր բարեկարգիչը: Բարեկարգու-
թիւն ըսելով կ'իմանայ Բարեկարգութիւն, լատի-
իւն, վայելչութիւն, պայծառութիւն կարգաց, կամ
չատ շատ աղատութեամբ եւս՝ կարգաւոր կամ
ըստ կարգի պանպանութիւն կանոնաց: Այս կ'իմաց-
ուի բարեկարգութիւն բառով. վերանորոգութիւն,

Չերա՞յե՞րո՞ւմն ըսել չ'է Բարեկարգութեանը, Չերա՞յե՞ր
կարգաւորելը, զէջութեանը 'ի նախապիպն, անկարգա-
ւորութեանը 'ի Բարե կարգ Չերա՞յե՞ր ըսել չ'է. այս քա-
րոզիս մէջ ըսուած Բարեկարգութեանը կը խնդրուի
Աստուծոյ Տաճարին ու Յկեղեցւոյն համար՝ ա-
նոնց էն բարեկարգ ժամանակն ալ. ինչպէս
խաղաղութիւն եւ շինութիւն կը մաղթուի ա-
նոնց էն շէն ու խաղաղ ժամանակն ալ. ինչ-
պէս նաեւ կ'ըսեմք « Անցո՛ղ զժողովուրդս քո
« եւ օրհնեա՛ն զժառանգութիւնս քո » կեցեալ
եւ օրհնեալ ժողովուրդին համար: — Ուր դը-
նեմք եւ ան՝ որ հին ժամագրքերէն ոմանց
մէջ ալ աս քարոզը ասանկ կը կարդամք.
« Ասան սուրբ տեղւոյս շինութեան եւ բարե-
« կարգութեան ախարհս զՏէր աղաչեսցուք »:
Ո՛ւր ահա իւր խմաստը բաց յայտնի կ'ըլլայ,
թէ ախարհն Յկեղեցւոյ այս է եկեղեցականաց
կրօնաւորաց կարգաց բարութեան յարատե-
ւութեան մաղթանք մըն է աս. որն որ մեր
բարեկարգ շին երազած Ռեֆորմն բողոքովին օ-
տար բան մըն է: Բայց մեզ՝ ասիկայ պէտք չ'է.
մեր բարեկարգ շին մեզի կարգացած քարոզը
նի՛նա՛կան Յկեղեցւոյ շինութեանն ու բարեկար-
գութեանը համար բարեմաղթութիւն մըն է.
որ կարի շատ հեռու է կրօնից, կարգաց, ծի-
սից եւ վարդապետութեանց վերանորոգու-
թիւն՝ այսինքն. հիմն 'ի վեր տապալում նշա-
նակել է:

Հոս կ'ուզեմք վերջացընել մեր բարեկարգ-

չին շաղակրատութիւնները քննելը, միանգամայն գործքերն իս եղրակայնելով:

Բարեկարգ իչն իս Հայաստանեայց Յկեղեցւոյ համար ամեն ինչ որ առաջարկեր էր իբր բարեկարգութիւն, ամենքն ալ քննեցինք. ամեն ինչ որ առաջարկած է, բողոքականութիւն է. Հայաստանեայց Յկեղեցւոյ վարդապետութիւններէն ընդունածներն ալ բողոքական ուժով կը քարոզէ, մերժածներուն ալ բողոքականութիւն կ'առաջարկէ, յանուն Առասաւորչի ընդդէմ Առասաւորչի. ապա ուրեմն բարեկարգ իչն իս սուտանուն Առասաւորչեան է. Առասաւորչեան անունը կեղծաւորութեամբ վրան կ'առնու. Առասաւորչի վարդապետութիւնը առ է կ'ըսէ իր թերխաշ մոլորութեանցը համար, անորէն ստութեամբ մը՝ երես ալ ունի ասոր անդրադարձը ըսելու, թէ « Գուրա ձգուած « այն թիւր եւ մոլար վարդապետութիւններ « ըր . . . իբրեւ 'ի սուրբ Առասաւորչէ աւան « դեալ մեզ կլլեցնել կը ջանան ցարդ ներքին « եւ արտաքին (Յունական եւ Պապական) աղ « դեցութիւնք » . (Յայտ. եր. 40—44): Անշուշտ ներքին աղբեցոսթիւն ըսածը Յունականը պիտի ըլլայ. եւ արտաքինը պապականը: — Ինչ երջանիկ օր կ'ըլլար մեզի համար՝ եթէ ասոր ըացատրութիւնը ըստ օրինի լսէինք. ու մենք ալ սորվէինք այս ներքին ու արտաքինը որոշելու կերպը:

— Բարեկարգ իչն իս ստիպուած էր 'ի հար-

կէն Յունական եւ Պապական բռնութիւններէն
կամ ազդեցութիւններէն ազգը (․^օ) ազատելու
համար ուրիշ փրկարար ազդեցութեան մը եր-
կրրագազել . ատիկայ ալ բողոքականինը գտած
ըլլալով՝ կրնձեռէ բարերար աջով մը Ազգին ։
Բայց Ազգը՝ մանաւանդ թէ անոր անխիղճ ան-
հոգի վարչուիւնը եկեղեցականները ապերախտ ապա-
շնորհ գտնուելով 'ի բնէ, իւր բարիքը իր ճա-
կատը կը դարնեն . չ'են ուզեր իր բարերարե-
լը ։ — Ասոր ներելու է ինքը . քանզի ինչպէս
որ ինքը ազատ է բարերարելու , այնչափ ալ
ազատ են այն վարչուիւնը եկեղեցականները իր եր-
կրրագազած ազդեցութեան կռնակ դարձնելու ։
Եւ այսչափ ալ չ'է . գիտեա հիմայ ինչ կ'ընեն
այն անխիղճ անհոգի եկեղեցականները . « 'ի խղճէ եւ
« 'ի ճշմարտութենէ շարժեալ ազգին օգուար
« մրտաբերելով՝ կը փութան ուշադրութեամբ
« սոյն ամենակարեւոր (․՛․՛․՛) խնդիրը ժողովոյն
« մէջ յուզել , (— Ալ ձգեր են էրիկ—կնկան կը-
« ռիւները յուզելէ) եւ 'ի սէր ճշմարտութեան
« եւ Ազգին ամբողջութեան՝ կը լուծեն » զին-
քը հիմակուհիմայ նոր հերձուած անուանելով-
քը զզջայ նէ՝ նորադանդ ու հերեափկոս պիտի
կոչեն . ասոր ինչ պիտի ըսէն՝ իրեն կ'իջնայ ։

— 88 —

Ա. Զ. Դ.

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բարեկարգիչն իս
ինքզինք Ղուսաւորչեան ու իւր առաջարկած
բարեկարգութիւնները քոսն Ղուսաւորչի հարա-
զաստ անպարտ զարդապետութիւն, եւ Հայաստան-
եայց ճշմարիտ վարդապետութիւնները օտարա-
ճաստ եւ ճշտրական եւ սերճունք շարին անուանած
բլլալուն համար, դործերնուս ընթացքին մէջ
այս միայն ջանացած եմք ապացուցանել, որ
Հայոց մէջ մինչեւ հիմայ անարատ մնացած է
Ղուսաւորչի սկիզբէն աւանդածը: Եւ ասիկայ
հաստատելու համար Ղուսաւորչի իր խօսքերը
մէջ բերած եմք, որ 'ի Յաճախապատում գիրս
նորին եւ 'ի մատենագրութեան Աղաթանգե-
ղոսի . ինչպէս նաեւ ապացուցանելու համար
որ բարեկարգիչներնուս առաջարկած բարե-
կարգութիւնը Անկլիքան բողոքականութիւն
է, նոյն իսկ Անկլիքանաց ժամագրքին խօս-
քերը մէջ բերած եմք: Աւստի ոչ այլ ինչ կը
մնայ մեր բարեկարգչին ընել, բայց եթէ ճշ-
մարիտ Ղուսաւորչեան ըսուելու համար Ղու-
սաւորչի ճշմարիտ վարդապետութիւնները

գորս գործքերնուս մէջ ճանչցուցինք իրեն՝
 ընդունիլ, եւ իր առաջարկած մոլորութենէն
 յուրաստ գալ: Սպա թէ ոչ՝ հարկ կ'ըլլայ իւր
 երեսէն կեղծաւորութեան սեւ դիմակը վար
 ասնուլ, ու բացէ՛ ի՛րաց ճանչցնել ինքզինք՝
 թէ զուտ բողոքական է, եւ Հայաստանեայց
 Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները Նուսաւոր
 չին ըլլալը գիտնալէն ետքն ալ՝ հերետիկոսա-
 կան չարտիտ կը համարի, մն ատեն եւ մի-
 ան ան ատեն մենք ալ յանձն կ'առնու մք ան-
 գամ մ'ալ սուրբ Գրութիւն պատահել իրեն, եւ
 յանդիմանել իւր արտիտ չարտիտութիւն-
 ները:

